

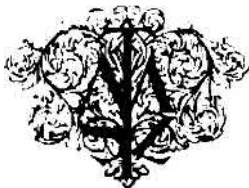
A MAGYAR SZEMLE KINCSESTÁRA

DANTE

BEVEZETÉS A
DIVINA COMEDIA
OLVASÁSÁHOZ

ÍRTA:
BABITS MIHÁLY

BUDAPEST, 1930

KIADJA A MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG

TARTALOM

	Oldal
Dante és a mai olvasó	3
A kor és a város	8
Tanulóiévek.....	19
Beatrice és az édes új stíl	25
Beatrice meghalt	36
A száműzetés	43
A bujdosás.....	51
A túlvilági út.....	66
Utolsó remények	77

TÁRGYMUTATÓ

E füzet tárgymutatója gyanánt használható a Komédia' fordításom végén levő részletes index. Az index önéletrajzi utalásainak számai utalnak egyúttal azokra a számokra is, melyek e füzetke margóján s páratlan oldalainak homlokán az élőfejek mellett olvashatók. Ugyanez index jelzi egyúttal azt is, hogy e füzetkében foglalt nevekről s dolgokról a Komédia mely helyein esik szó. Kívánatos, hogy az olvasó e helyeknek ott is utánanézzzen, ahol azokat nem idézhettük.

Magyar Szemle tulajdonában lévő

DANTE

DANTE ÉS A MAI OLVASÓ

E füzetke közvetlen célja az, hogy Divina-Commediafordításom olvasóinak némi bátorító bevezetésül szolgáljon. Azokhoz szól, kik a Nagy Költeményt még nem olvasták vagy az első lapok után csüggedve hagyták abba.

Megriadásukat nem kell szégyellni. Dante valóban a világ egyik legnehezebb költője. Maga mondja, hogy aki őt érteni akarja, üljön meg a padkán és élesítse jól az eszét. Munkáját a „középkor lexikonának” nevezik: egész külön világ az egymagában. De nemcsak e páratlan gazdagság teszi ezt az olvasmányt nehézé: egy távoli század idegen tudásanyaga, melyet a költő művében felhalmoz s melyhez hasonlót olvasóiban föltételez. Nem csak theologiko-filozófikus mélységei s különös és sokrétű szimbolizmusa. Nem is csupán komplikált technikája, szinte matematikai tömörsége, kemény és különc kifejezései s az a modor, mely folytonos célzásokban dolgozva minden lapjának oly páratlanul művészi sűrítettséget ad. Hanem elsősorban életével és korával való kapcsolata: az a líraiság, melyből az egész mű fakad, s mely nem az elvont lélek líraisága, hanem a cselekvő emberé, ki két lábbal s ezer idegszállal áll a körülötte zajló világ közepén. Ez a költő életéből szövi költeményét: kora, környezete, apró tények, emberek, életek, szokások, amik sorsát alakították mind téglái lesznek a nagy épületnek: s ki értene ma már minden célzást, ami ezekre vonatkozik? Lapjain sűrűen

akadunk talányokra, amiket tudósaink sem tudnak meg'oldani. Hogyne lenne fáradság hatszáz év múlva olvasni azt az író, akit már életében kommentálni kellett

Korunk nem igen biztat erre a fáradságra. Nemcsak hírhejt irama, s az Élet és megélhetés mindig nehezebb küzdelmei veszik el az időt. Hanem újabb művészi kánonunk elvileg sem kedvez ennek a terhes, tudós, komplikált és komponált poézisnek. A szabadvers divatját éljük, s a mai ideológia spontán ömlő, őszerejű, a tudattalan mélyeiből frissen és nyersen feltört művészetet kíván. De nem szabadna, hogy ez az új kánon — mégha minden igazát teljesen átéreznők is — Dante olvasásától elriasszon. Bármily ős és egyszerű emberi mélységekben keressük a Költészet igazi kútfejét, mégsem áll az, hogy a legérdemesebb költői alkotások egyszerűek és mindenkinek könnyen hozzáférhetők. Inkább még az ellenkezőt lehetne elmondani. Minden szép dolog nehéz; s a Nagy Művészet tudós komplikáltságait megvető új kánon hívei maguk alkották talán az olvasók átlaga számára legnehezebben élvezhető alkotásokat. A magas Költészet nehéz és komplikált, ma úgy mint azelőtt; s Meredith, Proust vagy Joice olvasása nem kevesebb enciklopédikus tudást és tanulást, nem kevésbé fáradságos esoterikus behatolást igényel, mint akár Dantéé.

És semmi sem cáfolhatná meg jobban azt a babonát, hogy a leglíraibb spontánság nem férhet össze a légtudósabb és legművészibb komplikáltsággal, mint épen a Dante példája, aki talán a leglíraibb mélységű költő a világirodalomban. A modern költészet két leghatalmasabb egyénisége, Dante és Shakespeare, ép abban különböznek egymástól, hogy míg Shakespeare, az „ezerlelkű ember”, csodálatos objektivitással éli át a légtarkább és legtávolibb karakterek idegen életét, és a saját lelkét szinte teljesen kihagyja a játékból, vagy helyesebben csak ezeket az idegen lelkeket táplálja és

melegíti át belőle friss vérrel: Dante megfordítva az egész világot a saját életének szemszögéből nézi, annak minden gazdagságát, sőt azon túl minden képzelhető mennyet és poklokat is, legmélyebb vágyain és indulatain keresztül, mintegy csak a saját életének, sőt szerelmének hatalmas illusztrációját és szimbólumát éli át és állítja elénk. Ha Shakespeare a legobjektívebb szellem, Dante kétségkívül a leglíraibb. Ha korunk az *embert* kívánja látni a költőben, az egész embert, ahogyan legmélyebb s legemberibb gyökereiből kinő, ahogyan a világba belefogózik, abban körülnéz, akar és cselekszik: nem találhat nekivalóbb költőt. Bizonyos értelemben Dante legaktívistább költője a világirodalomnak. S ez a szó igazi értelme: mert Dante nemcsak jelszavakban és elméletileg játszott valami elvont aktivitás kéjeivel: ő tudta, mit akar, s élete is cselekvő élet volt, azon ritka életek egyike, hol cselekvés és alkotás nem bénítják egymást. Mert ez a cselekvés ugyanonnan nőtt ki, ahonnan az alkotás: a legmelegebb és legegényibb emberi mélységből, a szerelemből; s föltört, mint maga az alkotás, a legáltalánosabb és legönzettelenebb emberi magasságig, az emberi közösség, egység és méltóság igazi és tiszta átérzéséig, mely maga a vallás, a keresztény vallás. Korunk erotizmusa és kollektívizmusa egyformán meglelhetik e középkori zseniben azt, ami rokon és érdekes.

S bizonyosan megjutalmazza ő azt a fáradság-többletet is, amit egy régi kor távoli világába, elfelejtett tudá:-tömegébe, mozgalmas eseményeibe való kényszerű behatolás jelenthet magába-merült századunk gyermekeinek. Nemcsak azért, mert Művészet s Poézis nem fejlődnek, mint a tudomány s technika, s újabb dalnokaink alig emelkedtek a Költészet olyan magasságaiba, mint a firenzei látnok. Nem is csak a Múlt megismerésének kuriózum-gyűjtő örömeért: ahol, mint minden művészetben és játékban, a nehézség új élvezet forrása lesz, A Múltnak egy régi nagy szellem lelkén keresztül

való átélése azonban nem csupán kuriózum és élvezet, s nem haszontalan annak sem, aki leginkább siet a Jövőbe. A mozdulatlan jelen statikus világképe nem vezet és nem mutat előre. A jelennek a múlt háttérével való együtt-látása teheti csak világképünket dinamikussá. Csak ez adhatja meg az *irány* átélését: s csak az irány termékeny, az elért pont egymagában soha. Aki lendületet akar venni előre: az előbb hátralép.

De Dante művének érdekessége és tanulsága nem csupán a Múlt leckéjében áll. Sőt nem is elsősorban. Mint minden nagy költő, mondanivalójának igazi lényegében és magasságaiban ő is Örök Jelen. Nemcsak a Művészet az ami örökéletű, nem fejlődik és nem avúl el a korrallal. Az Ember leglényegesebb mondanivalói, legmagasabb álmai és aspirációi is époly örökérvényűek, s époly magas mozdulatlanságban állnak a fejlődő és változó világ fölött, mint a csillagok. Hogy úgy mondjuk, az Emberiség vallása is változatlan és kívül esik a fejlődésen. Ennek a vallásnak nagy papja Dante. Igazi általános, *\atholi\us* vallás: s költője nemcsak egyházához való hűségében, hanem ebben a magasabb értelemben is *l\atholil\us költő*. Ma, a nagy háború korszakában, mikor az emberiség messzebbre távolodott ennek az ő örök vallásának vezető csillagától, mint valaha, vérezen aktuálisnak lehet mondani azt a költőt, aki egy nyugtalan és erőszakos korban a Békének, egy végletekig szétszakadozott, apró, harcra államokra bomlott nép között az emberi Egységnek profétája és bajnoka volt.

Ami végre minket, magyarokat illet, nem akarok abba a balkáni ízű kicsinyességbe esni, hogy az Emberiség egyik legnagyobb szellemét azért ajánljam nemzetem figyelmébe, mert az ennek a kis nemzetnek életéről is tudomást vesz, sőt annak sorsával is törődni látszik. Ez talán véletlen, s bizonyosan nem azért kell olvasnunk egy nagy költő műveit, mert az itt-ott mirőlünk is ejt néhány

jó szót. Fontosabb és meggondolnivalóbb körülmény világít rá arra, hogy Dante szellemiránya nem lehet avult és idegen a magyar lélek számára. Nemzetünk nagy költői közül ép az, aki a legmodernebb és lég' izgatóbban eleven mindannyiunk előtt: Ady Endre, igazi méltó testvére a nagy itáliainak. Elsősorban különös szimbolizmusa teszi azzá. Ahogyan ő is egy egységes szimbólumrendszert épít ki; ahogyan az egész világ életének nagy szimbólumává, s maga ez az élet ismét szimbólummá, szimbolikus és végzetes létté válik önála is... Ahogyan ez a líra harccá lesz, mint az élet, nemzeti és emberi küzdelemmé, éppen mert megmarad egyéni lírának...

Csakhogy Dante lírája egyúttal eposz is; s élete nemcsak belső, mintegy elvont és lelki tartalmában, hanem külső tényeiben is anyaga és nyelve e szimbolikus költészetnek. Dante művének igazi megértéséhez így életének megismerésén át visz az út; ennek a cselekvő emberi életnek megértéséhez pedig a milió és kor megértése szükséges, melyben cselekvő és ható volt, s mely visszahatott rá. S így kínálkozott Dante olvasásához minden előkészület természetes keretül az életrajzi keret, vagy annál szélesebben a *ronia*, mely a történések áttekinthető időrendjébe állítja vissza mindazt, ami Dante művészetének kaleidoszkópjában látszólag szeszélyes, de mélyen szimbolikus szimmetriába rendeződött.

E krónikát kínálja ez a füzetke, sűrű idézetekben utalva magára a Nagy Költeményre. Száraz tények egymásutánja csak; mégsem a Tudomány jegyében: mert ezeket a tényeket nem a modern filológia, hanem a régi költő szelleme szűrte át. Száraz tények, amik együtt mégis egy gazdag lélek színes történetét adják, saját szavaival illusztrálva; s ekként akaratlanul közelednek ama divatbajlott problematikus műfajhoz, melyet regényes életrajznak szokás nevezni. Nép-

szerűsítő céljuknak így talán annál jobban megfelelnek; másrészt krónikás elrendezésükben pontosan követik a Dante-fordításom elé csatolt vázlatos bevezetés időrendi menetét; úgyhogy fordításom kommentárjának az életrajzi bevezetésre utaló számai ehhez az életrajzhoz való utalásul is használhatók. Ez a füzetke csak akkor ér valamit, olvasó, ha előtted áll az asztalon a Komédia is.

A KOR ÉS A VÁROS

Dante élete, amint nem végződik halálával, úgy nem kezdődik születésével: hanem szétolvad a világtörténetbe. Hatalmas lelkéből oly gazdag és hosszú múlt ereje duzzadt a jövőbe, hogy életrajzát nem lehet a pontos és szimpla dátummal kezdeni, amivel a biográfiaák rendszeren indulni szoktak. Szülővárosának ősi hagyományaihoz kell visszaszállnunk, ha ezt a nagy és dús életet érteni akarjuk.

1. Firenzében úgy tartották, hogy Fiesole a világ legrégibb városa. Fiesole Firenze fölött áll egy büszke dombon, s valóban ősi etruszk centrum, Sulla, Catilina híres táborhelye. Dante sokat hallott ezekből az antik históriákból, még gyermekkorában, ama családias szép időkben, amikor a jó firenzeiek még

fonogatva rokka mellett
a kis családnak Fiesolét mesélték
s Rómát és a trójai veszedelmet.

(*Par. XV. 124—6.*)

Az etruszk Faesulaet a római sasok rombolták le, Caesar

és Pompeius hadai, keserítve
melynek tövén te születél, a halmot,

(*Pár. VI. 53—4.*)

ahogy egy római császár szelleme mondja Daniénak a Paradicsomban. A halom tövén alapította aztán Caesar Florentiát, azaz Virágvárost, amely az Arno folyó e gyönyörű völgyében annyira megérdemli nevét.

Florentia lakói részben rómaiak, részben Faesulae-ból telepedtek be. Innen, Villani krónikája szerint, az örök belviszály, mely történetén átvonul. A nemesség a rómaiaktól származtatta magát: és Dante is. Álmaít a Világbirodalom hatalmas politikájának és kultúrájának emlékei gyűjtötták föl, s mikor a cselekvő életbe lépett, e politika és kultúra őreiül tekintette magát s harcos pártját s az alacsony, vegyes, bevándorlott, csak a saját hasznát tekintő kalmárnéptől csupa rosszat várt és idézett fejére — ahogy később a Pokolban jövendöltette magának:

a gonosz nép háládatlan alja,
 mely szirtes Fiesoléból szállt le hajdan
 s kőbölcséjét meg nem tagadja sarja,
 mert jó léssz, hozzád rossz fog lenni majdan,
 s ez érthető is, mert érhet-e édes
 füge fanyar kőkénnyel egy bokorban?
 (Tok. XV. 61—6.)

Gőgös megvetéssel tekintett az ideáltalan tömegre, mely száműzte őt:

E fiesolói barmok sárba vetve
 hányjanak almot magukból maguknak
 és ne tiporják azt a szent fűvet le,
 mely trágyájukon még fakadni tudhat
 a római magvakból, melyek egykor
 — midőn épült — e bünfészekbe hulltak.

(Pok. XV. 73—8.;

E „bünfészek”, Firenze, a legenda szerint Mars 2. isten átkát hordozta magában. A Hadúr a pogány Florentia védőistene volt: de Florentia keresztény hitre tért s a védőistent elhagyta a védőszentért, aki János lett, a Keresztelő. A Hadúr bosszút állt; s Dante maga is kommentálja a híres legendát: Firenzén örök harc végzete súlyosul:

A város szült, mel’ a Keresztelőért
 régi patrónusát elhagyta immár.
 Azért a mesterséggel, melyhez ő ért,
 gyötri az folyton; s azt hiszem, csupán
 emlékéért, az Arno-hidi köért,

(hogy még maradt emléke) túri tán,
 hogy nem hiába építették újból.

(*Pok. XIII. 143—150.*)

Az Arno hídján valóban állt még Marsnak csonka szobra, s ez a megmaradt szobor szimbolikus: a keresztény Flórencben mindig maradt valami római. Dante nem hiába érezte magát a római szellem örökösének, s talán nem véletlen az se, hogy Nagy Károly (aki utólag újjáépítette), hogy Nagy Ottó, hogy a római császárság e visszaállítói, különös szeretettel pártolták Firenzét. Toscana örgrófság lett, s Dante szülővárosa fokozott intenzitással élte át mindazt a forrongást és tusát, amit a világbirodalom gondolatának újraébredése a keresztény Európa számára jelentett.

3. E gondolat szerint a kereszténységnek két feje van: a császár és a pápa, az egyházi és világi. Mindenki tudja, hogy a valóságban a két kard nem támogatta, hanem támadta egymást: a pápa profán uralomra vágyott, s Nagy Ottó óta világos volt, hogy a császár az egyházat is szolgálatába akarja hajtani. Mióta az egyházi hatalom világít is jelentett, az egyház is tagja lett a nagy hűbérrendszernek, s a császár, akitől minden világi jog származott, magának követelte az *investitura*, az egyházi hatalmakba való beiktatás jogát is. A császárt e beiktatásnál is világi tekintetek vezették, s gyakran a *simóniáig*, az egyházi méltóságok formális árusításáig süllyedt. Ez erkölcsi erőt adott a pápának: VII. Gergely tekintélyével és erkölcsi bátorságával zúzta össze és alázta meg IV. Henrik császár igényeit.

Toscana ez időben egy nő kezében volt, s Matilda, a *nagy grófnő*, hív segítője a pápának az erkölcs és egyház súlyos harcaiban. Az ő vára *Canossa*, hol a nagy megalázkodás végbement. De Matilda emléke mély nyomot hagyott Firenzében is — hisz Firenze Toscana székhelye — s Dante, a nagy firenzei, díszes helyet juttat a nemes nő alakjának költeményében

is: ha ugyan igaz, amit sok magyarázó állít, hogy a Purgatórium hegyének bájos és különös Matildája Toscana örgrófnőjével azonos. Ez a szép és szent hölgy, aki a hegy csúcsán, a fáradságos út végén, dal és virág közt várja a vezeklőket, mindannak jelképe tán, amit Dante, a Megromlott Egyház ostorozója, az Ecclesia Militans ellensége, mint megbocsátó, nyájas szeretetet festegetett, óhajtott, követelt amaz elképzelt, anyai Egyházban, melynek a lélek igazi, visszaváró, kedves otthonává kellene lennie. Példája ez egyúttal Dante különös módszerének is, mellyel valóban élő, történeti személyeket magas szimbólumokká avat. E szimbólum szerepét méltán viszi a nemes hölgy, kinek közvetlen környezetéből ered a világháború ama nagy pártja, melyhez a költő városa s ősei tartoztak, s melyből maga a költő annyi fájó harc árán szakadt ki.

Mert a nagy Matilda férjének, Welfnek nevéből nevezték el e pártot *guelf* pártnak; míg a császári párt a Hohenstaufok váráról, Wiblingről, kapta a hagyomány szerint a *gibelin* nevet.

A római császárság eszméje körüli küzdelem a 4. római hadisten szobrával ékes Firenzében kezdettől fogva belső küzdelmet is jelentett. Firenze fekvése gyönyörű, de nem előnyös egy kereskedő városnak. Nincs a tenger mellett; s ezer érdekösszeütközésen és harcon keresztül kellett erőszakkal átvágni kereskedelmének útjait, így politikát csinált, hatalmat szerzett: de erősen rá volt utalva harcos nemességére. S ha a kereskedő polgárság vonzalmat is érzett a pápai politika iránt, mely megleckéztette a korrump és hatalmaskodó méltóságokat s útját állta az idegen befolyásnak Itáliában, Matilda politikája iránt, akinek Firenze is annyit köszönhetett: a harcos nemesség hagyományainál fogva egészen más politikával szimpatizált.

Dante legrégebbi őse, akiről tudunk — Cacciaguida, filius Adami — maga is egy császár, III. Konrád

zászlaja alatt harcolt s a császár ütötte lovaggá. Dante nyilván a császár e harcosát tekintette a család nagy emberének; a Paradicsomban vezeti őt elének, az üdvözölt harcosok csillagán, hol Cacciaguida maga beszéli el, hogyan ontotta véré, keresztes hadban küzdve a Szent Sírért, melynek visszafoglalására az önző és fukar pápák kevesebbet tettek, mint az ambiciózus, nagyralátó Imperatorok:

Szolgáltam Konrád császár seregében,
kinek, hogy karddal övemet csatolja,
kegyét számomra kinyeré az érdem.
Vele harcoltam Keletig hatolva
a korcs hit ellen, melynek népe máig
pápa bűnéből jussotok' bitolja.
Itt oldozott föl engem a halál. . .

(Pár. XV. 139—45J)

Bizonyos, hogy Dante familiája a város nemességéhez tartozott, Boccaccio szerint rokon vagy azonos a híres Elisei-nemzetséggel. Cacciaguida maga is ad egy kis családfát, melyben szintén előfordul az Eliseo név:

Moronto s Eliseo bátyja lettem;
a Pó völgyéből jött a feleségem:
s te ennek nevét viseled nevedben.

(Pár. XV. 136—8 J)

Cacciaguida ugyanis Alighieri-lányt vett nőül, s ez a név öröklődött a családban. Fia az első Alighiero, ugyanaz, aki gőgjéért vezekel a Purgatóriumban:

„Illik hogy útját jámbor sarjaképen
mindenmód könnyítsd és imáddal ápod,“

(Pár. XV. 95—6.)

— inti a boldog Cacciaguida Dantét. Ennek az Alighieronak fia aztán Dante nagyapja, Bellincione.

5. A császár vitézének gőgös utódai azonban hamarosan a guelf politika vizeire evezhettek át: legalább mindabból amit a család életéről és szerepéről ettől fogva tudunk, az előkelő guelf familia tipikus képe alakul ki. Annak, hogy a firenzei nemesség egy része tradícióival

s eredeti hajlamaival szemben a guelf ügy mellett foglalt állást, egyik okát bizonyára Itália közhangulatában kell keresni. A gazdagodó olasz városok tulajdonkép keveset törődtek császárral és pápával egyaránt. Mindenféle feudális rendből mindjobban kivonták magukat: bresciai Arnold még Rómából is köztársaságot akart csinálni. Ez a helyzet a császárnak kedvezett; s III. Konrád utóda, Barbarossa Frigyes, föl is használta azt arra, hogy a szorongatott pápa protektorául szegődvén, befolyást szerezzen Itáliában. így lett a guelf ügy — a pápai szék erejének és önállóságának ügye — Itália függetlenségének ügyévé: valóságos nemzeti ügy!

De a firenzei nemesek párthagyásának külön oka is volt: egy privát viszály, egy vendetta-história, mely végtelenül jellemző korra és miliőre, s emléke még Dantében is kísért. Buondelmonte de'Buondelmonti, nemrég beköltözött előkelő ifjú, jegyben járt egy Amidei-lánnyal. De az utolsó pillanatban a vőlegény elhagyta jegyesét, hogy egy Donati-lányt vegyen nőül. Az Amidei-család barátai — az Uberti-, Fifanti-, Lamberti-famíliák — a vérbosszú törvényei szerint torolták meg a sérelmet. Nyílt utcán — s ép az Arno hidján, a végzetes Mars-szobor lábánál — lesből ölték meg a menyasszonyához siető Buondelmontét, elvetvén ezzel a pártszakadásnak s a jövőendő viszályok hosszú sorozatának véres magvát. Az elhunyt ifjúnak egész rokonsága s baráti köre csupa bosszúból az Egyház pártjába állott át, s a nagy politikai okok mellett ez volt a közvetlen kiváltó oka a firenzei nemesség fatális és gyógyíthatatlan meghasonlásának. Dante maga nézi így a dolgot, Firenze régi napjairól emlékeztvén, már bizonyos történeti távlatból, egyformán látva az indulatok emberi igazát s emberfölötti sorsszerűségét.

A Ház, melytől Firenze könnye csörgő,
mivel az ő jogos bosszúja tette,
hogy sorsotok ma vígből búsra forgó,

még díszben állott, lakóival egybe';
 óh Buondelmonte! mégis mért futottál
 nászától, másnak csábjait követve?
 Sok volna víg, aki szomorú lett már,
 ha az Ernába vesztett volna Isten,
 mikor először közibénk jutottál.
 De ama csorba kőnek, mely a vízben
 tükröz a hídról, áldozva Firenze
 kellett hogy minden békét elveszítsen.

(*Par. XVI. 136—47.*)

6. A békét egész Itália csak lokális epizódként ismerhette e korban. Az Ecclesia és Imperium nagy küzdelme még mélyült, mikor Barbarossa örökét II. Frigyes vette át. A nemzetiségi harc világnézetek harcává szelődött. II. Frigyes a renaissance valódi előfutára: nagy római álmokkal telt pogány, epikureus, akit semmi vallási tekintet nem feszélyez. Dante fantáziáját sokat foglalkoztatta a „svábság e harmadik viharja”, a harmadik Itália-dúló német császár. Hisz Toscanában is megerősítette a gibelin hatalmat, s talán Bellincione, Dante nagyapja is azok között a guelf nemesek között volt, kiket Firenzéből száműzetett! De még terheőbb következményekben a lombard városok függetlenségi ligája ellen folytatott küzdelme; Dante ettől datálja Felső-Itália erkölcsének szégyenletes hanyatlását:

A földön, mely a Pó s Adige földje,
 míg nem kezdődött a Frigyes vitája,
 vitézség és nyájasság járt karöltve.
 ma ... !

(*Purg. XVI. 1115—7.*)

E zord kor vitézeit valóban nem a nyájasság jellemzi. Frigyes veje például, III. Ezzelino, Verona zsarnoka, kit a költő vészes fénnel föltűnt fáklyához hasonlít, s a pokolban, a tirannusok vérfürdőjében büntet. Az izgalmas idők szertelenre dagasztották az emberi indulatok méreteit. A nagy harcok között nagy szerelmek virágoztak, s Cunizza, Ezzelino nővére, a szerelmek Venus-csillagában fogadja az egetjáró Dantét.

II. Frigyes a regényes és maureszk Sziciliában nagyszerű udvart teremtett, valódi renaissance arányokban, hol az udvari élet minden bűne és fénye kisarjadt. A császár Zseniális kancellárját s bizalmas emberét, Piero della Vignát, az Udvar pletykái és intrikái kergették az öngyilkosságba: legalább Daniénak így panaszolja el a túlvilágon. De ez az udvari élet egyúttal új lángra kapatta azt a friss és elegáns lovagi költészetet, a troubadourok líráját, mely a Dante lírájának őse: mert nem kell gondolni, hogy Dante ősök nélkül bukkant ki a hullámokból. A császár troubadourok barátja s maga is troubadour. Merész istentagadása s életszerete hökkenítő fénnel hasítja át az askéta korok félhomályát.

E fényes pálya vége nagy bukás: egyházi átok, lázadások, hirtelen összeomlás. Íme a Pokol költőjének századában maga a Történet magas példákkal rajzoljameg a Fölszabadult Élet minden csábítását s tragikumát. A véres és tragikus események nem lehettek közömbösek Dante családjá s hazája előtt sem. A nép lázong, s Firenze száműzöttjei megverik a gibelin csapatokat. 1250-et írnak; II. Frigyes halálhíre érkezik, s a száműzöttek győzelmesen térnek vissza!

S következik a nagy interregnum; a császári hatalom meggyengült; úgyszólván nincs császár 23 évig. Itália képe megtarkul, szétszakadoz. Északon Ezzelino, Sziciliában Manfréd, II. Frigyes törvénytelen fia még őrzi a gibelin hatalmat; de Toscanában teljes a guelf uralom. Firenzére vonatkoztatva ez egyúttal demokratikus uralmat jelent, mert ama polgári kereskedő rétegekre kényszerűi támaszkodni, melyek a Fiesoléból bevándorlóit tömeg maradékaként szerepeltek. Ez a kor a demokratikus Firenze fénykora, a kereskedés, az arany *forint* kora, mely nevét is Florentiáról nyerte. De nagy fénynek sötétebb az árnya, s egy-egy büszke nemes még Dante poklában is kifakad:

Új néped és hirtelen, könnyű hasznod
 rád annyi túlzást s gőgöket idéztek,
 Firenze, hogy már magad is panaszlod!

(*Pok. XVI. 73—f.*)

A csillogó forint kútfeje az erkölcsök romlásának,
 annak az átkos szomjúságnak melyet Dante a hírhedt
 forinthamisító, a nagyhasú Ádám mester pokolbeli bűn-
 hődésében szimbolikusan rajzol meg. Sőt kifelé is, a
 város határain túl, Firenze hinti szét a romlás csíráit, ő

termette s szórja a gonosz virágot,
 melyért, mióta pásztor lett a farkas,
 annyi juh s bárány a tilosba hágott.

(*Pár. IX. 130—2.*)

E gonosz virág az a liliom — Firenze lilioma — amit a
 forint egyik oldalára véstek. A másik oldalán
 Keresztelő János, a város védőszentje volt látható, s
 Dante nem mulasztja el maliciózan megjegyezni, hogy
 ez a pénzrevert szent minden szentek közt az, amelyek
 legközelebb állt a „pásztorra lett farkas”, a pápa szívé-
 hez. S csakugyan a vagyonosodó guelf Firenze legna-
 gyobb veszélye az a politikai veszély volt, mely a pápaság
 részéről fenyegetett: Firenzében befolyást szerezni a
 kapzsi pápai politika előtt könnyűnek látszott és kívá-
 natosnak.

A gibelin nemesség mindent megkísérelt, hogy a
 helyzetet változtasson. Gibelin városokkal, elsősorban
 Sienával, próbáltak szövetkezni; de a terv kiderült, smost
 őket küldték számkivetésbe. Vezérük, Farinata degli
 Uberti, ama hatalmas és tipikus alakja a kor politiká-
 jának, kiről Anatole Francé egy híres novellája szól, s
 ki még halottan, és a lángsíról is, ahol Dante találkozik

... fölnyúl mellével, homlokával,
 minthogyha mélyen megvetné a Poklot.

(*Pok. X. 35—6.*)

Ezt a nagy és dacos lázadót a Pokol sem törte meg. Ott
 is előkelő társaságban, II. Frigyessel — az elkárhozott
 atheisták és epikureusok közt — marad, mint életében,

gőgös arisztokrata és pártember. „Kik voltak őseid?”
— hangzik első kérdése Dantéhoz,

s amint, kívánságának engedően,
mitsem titkoltam, mindent elbeszéltem,
szemöldökét kissé fölvolta tőlem,
s szólt: „Őseimmel és velem, míg éltem,
s pártommal gyakran mertek szembeszállni
s én harcban őket kétszer sem kíméltem.”

(*Pok. X. 43—8.*)

S így is volt: Farinata erősebbnek bizonyult az egész 8. guelf Firenzenél. A bosszús és rémlátó város elkövette a hibát, hogy a pápa által békítőnek küldött követet, árulással gyanúsítva, kivégeztette. A pápa kényszerűt átokkal felelni, s a guelf város párt nélkül és magára maradt. Farinata pedig folytatja politikáját. Manfréd' hoz fordul, a II. Frigyes fiához! Manfréd csekély csapatát legyőzi Firenze s a királyi zászlót meggyalázza: a sértett Manfréd új, nagy csapatot küld. Provenzano Salvani, a nagy sienai, s Farinata csellel csalják Firenzét ütközetre, s Firenze a bölcs Tegghiaio tanácsa ellen is elfogadja a harcot. . . Csupa vad, konok alak, szenvedély és ravaszság hősei, már a legenda fényétől megnagyítva: akiket Dante újraéltetővé varázsol a túlvilágon, s csodálatos objektivitással helyez el, pártkülömbőség nélkül, mély emberismeretének kritikája szerint, de még a Pokolban is tisztelve nagyságukat... Ez az ütközet az a „véres lakzi”, melyért még a késő utód is átkozva említi Farinata nevét Firenzében:

. . . Bosszúd tette s szörnyű lakzid,
melytől piros hab folyt az Arbiában,
hogy templomunkban ilyen ima hangzik.

(*Pok. X. 86—7.*)

Ez az arbiai vagy montaperti csata, öt évvel Dante születése előtt, szinte végcsapásnak látszott a guelf Firenzére. A győzők Empolinál tanácskozást tartanak, ne rombolják-e tövig a várost. És még egy, utolsó vonás Farinata jelleméhez: ő az, aki a halálraitélt várost meg-

védi, a végső pillanatban fölülkerekedvén a partém'
bérén a hazafi! Még a Pokol kínjait is enyhíti ez a
tudat:

... Magam voltam, hol mindenki szóztlan
túrte a nagy végzést Firenze ellen,
ki nyíltan annak védelmére szóltam!

(*Pok. X. 91—3.*)

Farinata nemsokára meghalt, de bosszúja győzött.
Firenzében gibelinek uralkodtak, zsoldos haddal: a
ravennai Guido Novello, ama híres Francesca da Rimini
családjából, kinek véres és bűnös szerelmét a Divina
Commedia egyik legismertebb epizódja örökíti meg. A
guelfek ismét számkivetve — köztük bizonytal az
Alighieri'familia egyes tagjai is: Dante maga mondja,
hogy rokonai kétszer voltak bujdosásban. fgy forrt,
kavargóit, szenvedett a költő születésének idejében a
Város, melyet ő is, mint Farinata teljes szívéből sze'
retett és gyűlölt, s melyről keserű gúnnal énekelte:

Örülj, Firenze, oly nagy vagy te hirrel,
hogy tengereket s földet ver a szárnyad
és nagy neved a mély Pokolig ér el.

(*Pok. XXVI. 1—3.*)

Örülj, mert van okod, mert béke áldja
és bőség áldja földed és okosság:
valót mondok, s az eredmény beváltja.
Kik az antik föld törvényeit hozták,

Athén s Lacedaemón: csak keskeny utat
törtek kultúra felé, boldog ország,
hozzád képest, ki folyton annyi újat
szósz, hogy amiket októberbe' szóttél,
november közepéig elavulnak.

Csak már amennyi emlékem előtt él,
kormányt, színt, törvényt, pénzt hányszor cseréltél
s polgáraidban is kicserélődtél.

Gyűjtsd meg emléked, s lásd magad' e mécsnél:
beteg asszony vagy, aki nem lel enyhet,
kit tollas ágyán ébren ér az éjféli,
s csak vánkösát forgatja — s nem pihenhet!

(*Purg. VI. 136— 151.*)

Amily szívesen beszél Dante városáról és őseiről, 9. époly keveset árul el szüleire vonatkozólag. Apja, mondják, jogtudós volt; de a költő, ki korának s hazájának majd minden nevezetesebb emberéről monumentumot állított művében, órála nem ejt szót; s anyjának, az eleven és ismeretlen donna Bellának halavány emlékét is csak a kommentárok éleselméje szimatolhatja a túlvilági kalauz szavaiban, aki a Pokol egy helyén így dicséri meg a bátor pokoljárót: „Boldog az asszony, ki méhében hordott!” (*Pok. VIII. 45.*)

Talán e hallgatás mögött a testi leszármazás bizonyos megvetése rejlik. Nem mintha hiányzott volna a költőből ős kasztjának gőgje, a hagyományos nemesi büszkeség. Jelleme mindig kevélységre hajlott: s a Purgatóriumban a Szerelem bűnei mellett a kevélységért vezeklik leghosszabban. Még a Paradicsom csillagai közt is fellobban őse láttán öröklött arisztokratikus érzése:

Óh vérünk gőgje, óh hitvány nemesség!
 én nem csodálom, ha a földi népet
 arra bírod, hogy benned dicsekedjék
 lenn, ahol minden érzés bűnbe téved:
 ha fenn, hol egy se tér a ferde útra,
 mondom, az Égben, voltam büszke véled

(*Par. XVI. 1—6.*)

Ám rögtön hozzáteszi a „jobb meggyőződését” valló szavakat:

De oly köpeny vagy, mely hamar lesz kurta!
 mert jár az Idő éles ollajával:
 s csak azé tart, ki napról-napra toldja.

(*Par. XVI. 7—9.*)

Az igazi nemességet nem földi atyánktól nyerjük, hanem attól, ki méltatlan szülők gyermekeibe is nagy lelket s hatalmas tettek erejét öntheti. Talán evvel függ össze, hogy Dante — kinél semmi sem szándéktalan — alig említi szüleinek házát, hol 1265 május 18 és 31 közt a világra jött; de annál többet égi Atyja házát, melyben

a lelki élet számára szimbolikusan újjászületett, megke' Teszteltetvén a Durante névre, ami magyarul Szilárdot jelent, és rövidített formája Dante. Ez ugyanaz a nyolcszögletű *Battistero*, melyet minden Firenze-járó ma is jól ismer, s mely Firenze legősibb temploma, a város védőszentjének, szent Jánosnak temploma volt. Dante „az ő szép János-templomának” mondja; már dédapja, Cacciaguida, itt lett Cacciaguida „s egyben keresztény”; s a száműzött költő, élete alkonyán, a bujdosók fantasztikus reményeit szövögetve arról ábrándozik, hogy itt fogja őt szülővárosa ünnepélyesen költővé koronázni, ha nagy műve s dicsősége megszerzik számára a győzelmes hazatérést:

Ha lesz egykor hogy, mint szívem kívánná,
 e Szent Dal, melynek ég s föld munkatársa
 s amely több évre tett engem sovánnyá,
 legyőzi a zordságot, mely kizárt a
 drága karámból, hol báránka voltam
 s szunyadtam a gaz farkasok dacára,
 új gyapjam nő majd, melyet sose hordtam:
 új hangot váltok, hogy otthon díszítsem
 fejem új lombbal, régi templomomban:
 mert ott léptem a Hitbe, melyet Isten
 számontart, s melyért Péter méltatott,
 hogy homlokomra koszorút feszítsen.

(*Par. XXV. 1—12.*)

Ósei lakóházának csupán helyét jelöli meg Dante, ama topográfiai leírások egyikében, melyeket annyira kedvel e különös szemléletű szellem, ki egész világához s még legmerészebb álmiaihoz is folyton mintegy térképet mellékel.

Hol őseim s én születénk, tanyánkhoz
 közel ér évi versenytek futója
 a szélső várost kerítő palánkhoz,

(*Par. XVI. 40—2.*)

mondja Cacciaguida a Paradicsomban, az ősi ház emlékét egy ősi népszokáshoz asszociálva, aminthogy a régi Firenze házai, e nemes zárt, mogorva tekintetű házak, mai nézőben is az ős, patriárkális erkölcs és szokások

képzetét idézik. Az élet, mely e barna, zord falak közt Dante gyermekkorában folyhatott, bizonytalán még az a szent, egyszerű és puritán élet volt, amit épen a nemes Cacciaguida oly nosztalgikus szavakkal festeget:

Firenze, régi szűk kerületében
hol tornya áll még, s reggel s délidőre
harangja zeng, békés volt, tiszta, véetlen.

Nem volt dús öve, gyöngyös főkötője,
sem szépharisnyás hölgyei, se lánc,
mely látnivalóbb, mint a viselője.

Nem okozott még rettegést a lányka
alig születve apjának: hogy' adja
férjhez hamar, s mit néki hozományba?

Nem nézett üres terem dús falakra;
Sardanapal még nem akadt, ki hálók
fényűzésének titkát megmutatta.

(Par. XV. 97—108J)

De amikor Dante megszületett, már kezdtek emel- 10. kedni a „dús” falak, sokasodni a felesleges termek, melyeket ez egyszerű ízlés „üreseknek” érzett. A demokratikus guelf politika, kedvezve a gazdag parvenüeknek, mind érezhetőbb szociális változásokat hozott létre; s a gibelinizmus reakciója kurta volt. Dante csak egy éves, mikor, új, nagy események lidércnyomása alatt, a „beteg asszony” ismét megfordítja párnáját. A pápaság keresztes haddal győzi le Ezzelinót, s Szicília trónjára, melyen a II. Frigyes fia, Manfréd, ül, Szent Lajost, a francia királyt hívja meg. A király helyett testvére jön a gazdag Anjou Károly, aki a „nagy hozományt” kapta nejével, a dúska Provánszot; Dante erős szavakkal átkozza ezt a kincset, mely a pápa világi ambícióinak, az Egyház prostituálásának szolgálatába szegődik. *fPurg.* XX. 61.) A benvenutói csatában, hol Firenze száműzöttjei is résztvettek, elesett Manfréd, akit Dante már csak így láthat meg, mint kedves holt ifjút, mély sebbel homlokán, a szóke fűrt alatt, s a nyájas szem fölött; amint a Purgatórium sziklás útjain bolyg, az egyházi átok súlyával terhelve, mely még a túlvilág megnyugvását is el akarta tőle tiltani;

De nincs átkuk, mely üdvül úgy kizárjon,
 hogy, míg csöpp zöldje van csak a reménynek,
 az Úr szerelme reánk ne találjon!

(Purg. III. 133—5.)

S míg Manfréd a Tisztulás Hegyének erkélyein kanyarog, hogy a főpapi átok dacára elérje a mennyei üdvöt: addig e földi városok, pártok és csoportok makacsul és csüggedetlen küzdenek tovább a földi üdvért. Guido Novello, a firenzei gibelin vezér, úgy akarta megtartani az új helyzetben uralmát, hogy helyet engedett a kormányban a guelfeknek és a legfőbb hatalmat két podesta közt osztotta meg, két szerzetes — voltaképp rendbeli *lovag* — közt, akiket Bolognából hívott be: a nép *víg barátó\na* nevezte el őket. A egyes kormányzás ezer megalkuvással és áltatással jár, s Dante bizonytalannal nem ok nélkül látja a *víg harátó\at* a képmutatók közt, ólomcsuhában taposva a nagy pokoli precesszió útját, mint egy különös szerzetesi kollégium tagjai. Ez a rezsím nem soká állhatott: forradalom tört ki, Guidót elűzték, a *víg barátó\at* hazaküldték, aztán jött Guido di Monforte, Anjou Károly toscanai vikáriusaként, s maga Anjou Károly lett a címzetes podesta!

S Firenze ismét polgárokat cserélt. Megint a gibelinek mentek száműzetésbe, s a száműzöttek megint ki akarták forгатni a világot sarkaiból; ha a fiú elesett, jöjjön az unoka! s behívták Itáliába II. Frigyes unokáját, a szegény Konradint. Mint egy atreusi ház végső sarjadéka, jött Konradin sorsa felé: a Tagliacozzo mellett ütközött meg Károllyal, foglyul esett, s 1268-ban Nápoly piacán lefejezték. Még egy év, és a guelf Firenze is végképp lemossa a montaperti foltot, leszámolva a gőgös Sienával, a toscanai gibelinizmus főfészkével, mely az elűzött Guido Novellót is védelmébe vette, akár Farinatát hajdan. E harcban esett el Provenzan Salvani, a nagy sienai, Farinata társa: utolsó alakja a régi, büszke galériának, — Dante mély mélabúval néz elszálló árnya

után abban a világban, hol minden földi dicsőség és nagyság szertefoszlik:

*Ennek, ki lassan leng el e vidékről
elöttem, zengett nagy Toscana régen,
ma Siena sem zeng nagyon' nevétől,
Siena, ahol úr volt, mikor épen
állt még Firenze gőgje, ki ma rima,
de büszke hölgy volt annakidejében.
Mint a fű színe, mit a nap kihina
a földből, a ti dicsőségtek olyan:
aki kihíjja, ugyanaz kiszíjja . .*

(Purg. XI. 109—117.)

Dante kétségkívül már gyermekkorában hallott 11. mindezekről. Szelleme hamar érett s a bűnök és nagyságok, az ideálok és érdekek különös összebonyolódása mély benyomást tehetett rá. Bizonyára benne is korán lágyult a földi dicsőség ragályos szomja, melynek hiúságát a csalódott szerelmes keserűségével panaszolja. Ezt a szomjat tüzelte még az a kiváló férfiú, aki zsenge ifjúságára a legnagyobb hatással volt: Brunetto Latini, ki a száműzött guelfekkel visszatérve Guido di Monforte, majd a köztársaság kancellárja lett. Híres író volt és enciklopédikus szellem: még száműzetésében írta, korának egész tudását összefoglalva, „kincseskönyvét”, a *Livre du Trésort*, franciául, mint sokkal később d'Annunzio az ő Szent Sebestyénét, melynek néhány verse hivatkozik is a középkori elődre. Úgy látszik, Latini atyailag foglalkozott a fiatal Dantéval, kit még a Pokol tüzesőjében is *fiamnak* szólít. Dante ismeri ennek az embernek szenvedélyektől tépett lelkét, s látja az örök lángzapor alatt: mégis tisztelettel közelíti meg s les biztatásaira a kárhozatból is, akár a derűs földszínén, hajdanán:

Mert mindig a szívembe vésve hordtam
atyai képét ama nyájas szemmel,
amint tanított, fönn a régi korban,
hogy' örökíti meg magát az ember?
s ezt illik, hogy nyelvem hirdesse sírva . . .

(Pok. XV. 82—6.)

S a lángoló és telhetetlen lélek még halálából is a földi dicsőség képeit ragyogtatja tanítványa elé:

„Csak csillagod kövessed jóhiszemben” —
felelt — „előttem a Hír réve nyílv,
ha jól ismertelek meg életedben.
S ha ily korán nem szálltam volna sírba,
munkádra, látva hogy az Ég akarja,
tán én volnék ki bátorítani bírna”. . .

(*Pok.* XV. SS—60.)

Így bátorította és biztatta míg élt; ő vonta az ifjú lelkét a filozófia búvkörébe; ő mutatta meg neki, hogy a politikáin kívül egy másik, állandóbb dicsőség is van. És az ifjú tanúit: tanulta a tudományokat — lehet, hogy Bolognában is járt, a kor leg-híresebb egyetemén — de époly buzgón tanulta az életet, melyből Firenzében legtöbbet láthatott.

Micsoda lecke volt ez az emberi nagyságról és szennyről, mily keveredése bűnnek és erénynek! Mintaképek s elrettentő példák egy személyben! Farinata gögje, Frigyes hitetlen epikureizmusa, Brunettó erkölcstelen élete Dante fiatal szemeitől sem maradhatott rejtve, s hasonlók látása fejlesztő ki férfias igazságérzetét, erkölcsi kérlelhetetlenségét, mely a Poklot megalkottatta vele: de szerető szívét is fölnyitotta, mellyel megérzi a rosszban is a jót, bűnök és kínok közt a fenséget és mélységet.

12. Az események torlódtak tovább, mint a zajlásnak indúlt jég: a szomjas serdülő nemcsak régi idők történeteit hallotta, hanem legújabb híreket is, izgatottan tárgyalva a világ politikájának egyik gócéban, ami Firenze volt. Hallotta, hogy ölte meg Guido di Monforte a viterboi templomban „oltár mellett” az angol király testvérét orozva; hogyan próbálja a pápa összebékíteni Firenze pártjait; látta a „négynapos békét”, a gibelinek visszahívását, újra elűzését: ki tudna pár sorban tiszta képet adni mindezekről? Hallott bi-

zonnal arról is, hogyan szűnt meg a nagy interregnum: császárrá lévén egy kis gróf, a hatalmas habsburgi házból. De Itáliában mi haszna volt ennek? a hír csak a guelfek uralmáról beszélt. A hír többet beszélt a valónál: hír volt, hogy Aquinoi szent Tamást, a skolasztikus filozófia nagy rendszeralkotóját, Anjou Károly tette el láb alól; s mennyit beszélhettek például a szárd Logodoro históriáiról, ahol vő küldte pokolba apósát s ült uralomba, mint megtestesült ördög ... A kor nagy vajúdásai kicsinyes érdekküzdelmekbe fűltak, s a rémtettek egész sora hajtott ki belőlük.

BEATRICE ÉS AZ ÉDES ÚJ STÍL

És mind e véres nagy tetteknel nagyobb esemény az, hogy egy kilencéves koraérett fiúcska Firenzében meglát egy nyolcesztendő kislányt és felkiált szívében, mert megszületett a Szerelem, mely eldöntötte életét. *Ecce deus fortior me qui dominabitur mihi. (VN. 1.)* A Szerelem erősebb a Halálnál, s a Nagy Szerelem emléke erősebb a véres tettek emlékénel. Ki ismeri ma még ser Branca d'Oria, a szárd ördög nevét? De van-e, aki nem hallotta a Beatrice nevét?

Noha Beatricéről alig tudunk többet, mint amit Dante maga mond róla, s ebben is sokan kételkednek. A modern kritika kétségbevonta még azt is, hogy Beatrice élt-e egyáltalán a világon? E szent, szimbolikus szerelemnek tárgya nem maga is csupán szimbolum-e? Hisz már a név is — *Beatrice*, ami *boldogítót* jelent — szimbolikusan értelmezhető. S az eseményeknek, a pontos dátumoknak, melyek e szerelem földi valósága mellett érvelnének, maga az ifjú Dante iparkodik szerelmi önéletrajzában szimbolikus mellékjelenéseket adni, követve a kor fantasztikus hajlamait, keleties számisztikáját.

S kétségtelen, hogy ez a szerelem egy különösen gazdag, mindent összekapcsoló és aktív lélekben kezdettől fogva szimbólumokba öltözködött, s mindjobban maga is szimbólummá vált. Mégis, mily nehéz, milyen lehetetlen, az érző, ihlető, változó Beatricét, aki él, meghal, sápad és mosolyog: egyszerűen egy szimbólumra redukálni! A kommentátor, ki ez útra téved, előbb-utóbb ellentmondások s erőltetett magyarázatok tömkelegébe vész. Ez a szimbólum távol van az elvontságok élettelen állandóságától. Ez a Beatrice oly veszedelmesen hasonlít a konkrét élő lényhez, hogy egyszerűbb mindjárt elfogadni konkrétan, élőnek. Voltakép semmi ok az ellenkezőre. Dante mindvégig konkrétan, élőnek vallja őt, s Beatricét, a Boldogítót, azonosnak Mona Bicével, a földi asszonnyal. Szavai s fordulatai elvont szimbólumra vonatkoztatva gyakran képtelenek, s a félrevezetés kedvéért képzelve ízléstelenek.

Aztán — s itt érjük a kérdés lényegét — Dante nem tartozik azon költők közé, kik az elvontságok meg-személyesítésében lelik kedvüket. Módszere inkább ennek fordítottja. Nála minden a forró, egyéni életből indul ki, s a költő lelkében gazdagodik föl magasabb és szellemibb jelentésekkel. Ez a költészet nem allegorikus, hanem szimbolikus. Már e tanulmány elején céloztam rá, hogyan emeli Dante az Élet és Történet alakjait a szimbolikus jelentés szféráiba; mindenki, akit ismert, sőt, akiről csak hallott vagy olvasott, része lesz, túl e fizikai univerzumon, egy nagyobb és szellemibb univerzumnak is, melyet a költő lelke az élet anyagából épít az Élet fölé. Így lesz Beatrice is több önmagánál, s csakugyan inkább az volna csodálatos, ha a költő életének nagy szerelme nem válna szimbólummá, sőt minden szimbólumok tengelyévé abban a túlvilágban, ahol szimbólummá válik ennek az életnek minden különböző alakja is, s ahol minden szimbólum ennek az

életnek alakjaiból és legforróbb indulataiból gazdagodik azzá.

Aki tehát Beatrice alakjában pusztá szimbólumot lát, az vagy teljesen félreismeri a dantei szimbolizmus karakterét, vagy ok nélkül feltételezi, hogy Dante eltért rendes módszerétől. Annál inkább mert Beatrice élő voltát nemcsak a költő vallja, hanem a korából megmaradt hagyomány is (kezdve Dante fián, Pietro di Dantén, egész a Boccaccio Dante-életrajzáig) egyértelműleg állítja. Sőt ez a hagyomány pontosabban is meg tudja nevezni a földi Beatricét, Beatrice Portinari személyében, aki Folco Portinari leánya s később Simoné dei Bárdi felesége. S megállapították, hogy ilyen nevű hölgy csakugyan élt Firenzében, s élete dátumai nem ellenkeznek a költő vallomásaiban megjelölt dátumokkal.

Ez a férjes nő volt-e csakugyan a monumentális szerelem hősnője, vagy másvalaki aki szüzen szállt föl a Paradicsomba? alig fontos kérdés. Ennek a szerelemnek története független Beatrice életének külső változásaitól; ami lényeges benne, azt a költő beleírta verseibe, önéletrajzi regényébe, s magába a Divina Comédiába. Ezekből kell rekonstruálnunk, hogyan kap erőre s hogyan kristályosítja a világot maga köré e lélekben a nagy erő, melynek átfűrt hatalma,

mikor még gyermekből sem lettem ember.

(Purg. XXX. 41—2.)

Mert nem szabad feledni, hogy egy gyermekkori szerelem kivirágzásáról van itt szó — amilyennél nincs mélyebb s magasztosabb; amilyenben Freud pszichológusai minden nagy művészet legtitkosabb gyökereit sejtik. Dante kilenc éves. Az érzékeny és magabazárkózott fiúcska talán alig mert föltekinteni ideáljára; maga írja, hogy alig ismerte őt. Egyetlen pillantással gyakran, mint lopott kincsel, szaladt gazdagon és terhesen magányos szobákba, egész lelke, annyi tarka,

különös és ijesztő gyermeki benyomása, e pillantás fényétől kivilágítva, csoportosult ezer rendben mint egy nagy színes és fényes élőkép egy királynő köré, akit e pillantásból rekonstruált a képzelete. Egy új Beatricét teremtett magának — minthogy a valódit nem ismerte — s ha a valódi Beatrice látása utat nyitott lelkének a bonyodalmas, érthetetlen és zavaró külső világból, mely körülvette, egy nem kevésbé gazdag és csodálatos, de zenével, fényvel, harmóniával telt érzelmi világba: az új Beatrice, akit teremtett, jelképe lett előtte magának ennek az érzelmi világnak, maga lett ez a világ, ez a fényes belső világ, *vita nuova*, új élet.

És a gyermek minden vallásos érzése kellett, hogy e jelképhez kapcsolódjon: egy érzékeny középkori gyermek vallásos érzései! A vallást környezete kétségkívül úgy állította eléje, mint a túlvilágot, a földöntúli vigaszt, a végső harmóniát e világ erkölcsi bomlásai mögött. És Beatricével, úgy érezte, e túlvilágból szállott valami lelkébe. Az érzelmek túlvilága ébredt föl benne. Beatrice látható jele és alakja volt számára mindannak a sok titkos és nagyszerű érzésnek, amit a „vallás” név jelöl. S annál könnyebben lehetett ez, mert a fogékony gyermek már bizonytalansággal teleszívta magát a troubadourok édes és könnyű verseivel, melyek kétfelől is előzőnlőtték Itáliát: a Provánsz „daltelt” mezőiről és a II. Frigyes Szcíliajából; s e szonettek, balladák, canzonék mind királyi tiszta nők dicsőségét zengték s nemes Madonnákat emeltek egekig.

3. Ez a költészet importált és konvencionális poézis volt, mesterkéltséggel és gépiessé csiszolt formákban; a troubadourok még csak nem is mindig anyanyelvükön zengtek: hanem például a dallamos és kiművelt *oc* nyelven, a provánszin — (a testvéryelveket az igen szó ejtése szerint különböztették meg, s Provánszban az igen ocnak hangzott) — vagy az *oil* nyelvén, a francián, melyen Brunetto írta a Kincseskönyvet, mert „elterjedtebb és

kellemesebb a fülnek”. A *si* nyelvén — ahogy Dante maga is nevezi anyanyelvét — még csak nemrég szólalt meg, még dadogott ez a divatos új költészet. Ekkortájt hunyt el első poétáinak egyike, Guido Guinicelli, ugyanaz, akit az Isteni Színjáték szerzője oly rajongással szólít meg a Purgatóriumban:

... Szerettem drága vers-zenédet,
mely miatt még téntád is szent marad,
míg nem ér az új *stíl* varázsa véget.

(*Purg. XXVI. 112—4.*)

Az új *stíl*, az édes új *stíl* — *dolce stíl nuovo* — új költői mozgalmat jelentett, amilyenekkel tele volt a kor, mint a nagy politikai változások korai általában. A dicsőségvágyó ifjak lelkében a nagy troubadourok neve égett. Guido Guinicelli szerényen hárít el minden dicséretet, Arnautra, a provánszi dalnokra utalva, kinek tiszteletére maga Dante is néhány terzinát az oc nyelvén sző nagy költeményébe. (*Purg. XXVI. 140—7.*) A szomjas fantáziát izgatták a távoli hírhedt énekesek legendás alakjai: a tragikus Bertran de Bómé, aki saját fejét hozza lámpaként elének a Pokolban, s akinek bűne s bűnhődése a költő felelősségének problémáját jelentette az ifjú Dante számára; vagy az Anjou Károlyt kísérő misztikus hírű Sordellóé, aki méltóságteljesen jelenik meg a Purgatórium egy helyén, „mint egy pihenő oroszlán”, (*VI. 66*), s aztán átkísér a nagy költemény néhány énekén. Oly alakok kikhez a modern képzelet is visszajár: az egyik Heine hőse, másik Browningé.

De az *édes új stíl* mégsem egyszerű követése a troubadourok művelt és konvencionális poézisének. A mesterkéltségek, kijátszott formák egy új nyelvbe átültetve elvesztették könnyed gépiességüket, s mintegy önnön ürességükre eszméltettek. A kritika fölébredt, s Dante például igen erős szavakkal ítéli el a népszerű Guittone d'Arezzo költészetét.

... Guittonét is néhány emberöltő
 dicsérte gondtalan, míg a valóság
 kitűnt, hogy érdem nélkül tündökölt ő.

(*Purg.* XXVI. 124—6.)

Az új *stil* új mélyebb tartalmat szeretett volna adni ennek a formalisztikus költészetnek, s egyelőre még kissé hideg szándékossággal a gondolati poézis felé tájékozódott. Ilyen, filozóf színezetűek a Guido Cavalcanti versei: ez a Guido egy hitetlen epikureus filozófus fia, akit Dante Farinata mellé helyez a Pokolban. Guido nem kevésbé hitetlen, mint az apja: „azt tartották róla” — mondja Boccaccio Dekameronjában — „be akarja bizonyítani, hogy Isten talán nincs is”. E különös alakja a középkornak, (akiről Anatole Francé novellát ír, mint Farinatáról) e sötét tépelődésekbe merült hitetlen és mégis misztikus költő Dante közvetlen elődje a firenzei Parnasszuson, s hamarosan kiszorítja a másik Guidót, Guinicellit, az érdeklődés homlokteréből: ahogy Dante is megfigyeli, a földi hírnév divatszzerű hullámzásáról szólva:

Lám, festészetben Cimabue tartott
 minden teret, és ma Giotto kiáltják
 s amannak híre éjszakába hajlott,
 így Guido Guidót, egymást sorba váltják
 a költők, s él már tán, ki úgy kinyomja
 mindkettőt, mint fészekből a madárkát.

(*Purg.* XI. 94—9.)

Dante talán magára gondol, mikor a jövőre e költőjéről beszél. . . Korán el kellett jönni az időnek, hogy Beatrice fiatal rajongója is versben próbálja elmondani, amit érzett. A környezet minden impulzust megadhatott erre. Az ipar és fényezés hirtelen felpézsdülése egyúttal a művészet felpézsdülése volt, s a nagyszerű itáliai renaissance első ébredése ebbe a miliőbe nyúlik. Az ifjú Dante csupa új s új álmú művész és költő társaságában él. Giotto barátai közé tartozik, s Guido Cavalcantit ő maga is „legelső barátjának” nevezi. (VX (. III.) Az új *stil* többi csillagait is leg-

szűkebb körében találjuk. Cino da Pistoja később száműzetésében is hű társa lesz; Lapo Giovanni nevét kedves, intim nőnevekkel szövi egy szonettbe; Forese Donátival pajkos költői vetélkedést folytat; a körhöz egy muzsikus is csatlakozik, Casella, aki megzenésítette például, s még a Purgatóriumban is elénekli (II. 106—118.) Daniénak azt a canzonéját, amely így kezdődik: *A Szerelem, mely szólogat szívemben . . .*

E költők szívében a Szerelem „szólogatott”. F fiatalok voltak, tele az Új Élet frissességével, s immár nem hideg, filozofikus mélységekkel akarnak új életet önteni a megmerevült, túlfejlett formákba, mint Guido Cavalcanti, hanem legszemélyesebb érzéseiknek őszinte kitérőjével. Dante maga ezt érzi a *dolce stíl nuovo* lényegének. A Purgatóriumban megszólítja a régi troubadour-iskola egyik költőjét, Buonagiuntát, aki a rutinos Guittone s a közönségesen Jegyzőnek nevezett Giacomo da Lentini csoportjához tartozott. A párbeszéd, mely kettejük közt kifejlik, egész kis irodalomtörténet a túlvilágról nézve. Buonagiunta Dante kiléte után érdeklődik, ő is idézve egy híres Dante-canonét:

„De mondd: azt merhetem-e látni benned,

ki amaz ujdón éneket dalolta:

Hölgyek "kik értitek" szerelmet. . . ?"

„Mit a Szerelem sugdos” — válaszolta

ajkam — „megőrzöm én és szót a szóra
írom, amint ő belülről mondja tollba.”

„Óh testvér, most rálátok a Csomóra,

mely a Jegyzőt, Guittonét s engem édes
új stílektől messzetarta“ — szóla: —

„hogyan követte tollatok beszédes

sugalmazója szavait szorossan,

míg a miénk nem simult üteméhez.

Mást régi és új stíl között bajosan

hiszem hogy különbséget bárki lelhet.” —

S elnémult, mintegy megnyugodva...

(Purg. XXIV. 49—63.)

Csak szerelemről szabad énekelni — ez lett ezeknek 14. a költőknek főszabálya, s ezt gondolta az ifjú, még

szinte gyermek Dante is. Csakhogy szerelmen ő valami más, sokkal nagyobb dolgot értett, mint mi értünk: valamit, ami minden. S így termettek a versek, közvetlenek, frissek, tele gyermeteg rajongással, naiv ifjúsággal, és titkokat sejtő félelmekkel: egy korarérett szerelmes csodálatos rajongásaival és félelmeivel. — Beatrice, a túlvilági, maradhat-e sokáig é világon? — kérdi az új zene, melyet egy gyermek szerelmi religiója teremtett s vitt át az ifjúkorba; — s mindé félelmeken átduzzog a gyermek büszkesége, aki lelkében érzi ezt a mindennél többet érő túlvilágot: odakiáltani e goromba földön, sőt a Pokolban is a kárhozottaknak: *Én láttam a boldogod Reményét! (VNXIX.)*

15. S ez az egész nagyszerű ébredés, mind ez a szerelmi misztikán alapuló új művészi kultúra, a fegyverek folytonos csattogása közben jött létre s érett meg, mintegy megcáfolva az *inter arma siient Musae* hitét. Míg a dicsőségvágyó gyermek mohón szívja leikébe mindazt, amit a világról ismertek s a túlvilágról álmodtak körülötte — antik költőket és legújabb híreket, hitetlen filozófiát és rajongó vallást —, szülővárosa új háborút visel, most már támadólag, a Pisából elűzött guelfeket vévén szárnya alá; — mert ezek vezérét, a Dante révén híressé vált Ugolino gróft 1276-ban Firenze segítette vissza az uralomra. De ez a guelf Firenze, mely már hatalmi szóval szól bele más városok életébe, távolról sem nyugodt és biztos hatalom: aminthogy a guelf szupremácia egész Itáliában vulkánikus erőktől aláásva, folyton robbanásokkal fenyeget. A pápa érzi ezt; ugyanaz a III. Miklós, akit Dante simóniáért és nepotizmusért büntet a Pokolban:

„Bocsaim vágyva gazdagítani, raktam
fönn pénzt, ittlen meg magamat vödörbe.“

(*Pok. XIX. 71—2.*)

Ez az okos pápa megpróbálja az ellentéteket kiegyenlíteni s rövid békét szerez: Firenze száműzöttjei haza-

térnek ép abban az évben, amikor Habsburgi Rudolf végre magyar segítséggel megszilárdította uralmát.

(1278.) De pár év múlva már kirobbantak a földalatti erők: Szicíliában összeesküvés, az Anjouk híveit lemészárolták: ez ama véres „szicíliai vecsernye” (1282), s Anjou Károly unokája még a Paradicsomban is sóhajtván gondol rá, hogy Szicília szép királysága az ő ivadékát uralhatná,

ha a zsarnokság, mely a nép nyakáról
nem tágit, azt nem tette volna, hogy ma
„Vessen!” zuhog Palermo ajakéről.

(*Par. VIII. 73—8.*)

Ehelyett II. Frigyes veje, aragoniai Péter foglalja el a trónt, derék uralkodó, kinek testes alakjával a Purgatórium virágos völgyében találkozunk. (VII.) Admirális a középkor legnagyobb tengeri ütközetében semmisíti meg az Anjou flottáját; Károly fia Nápolyba szorul; a guelf uralom mindenütt veszélyeztetve. . . Firenze kényszerül guelf alkotmányát erősíteni és biztosítani: 6 priorra bízta a kormányt, kik kéthavonta változtak; s gibelin nem viselhetett többé közhivatalt.

A guelf polgárság szigorral és eréllyel munkálta a demokratikus haladást: a várost nagyították, a rabszolgaságot eltörölték, ispotályt csináltak, tán ép Beatrice atyjának költségén, s közben nem feledkeztek meg arról sem, hogy az állam elleni vétségeket kegyetlenül megtorolják, mint a Forint hamisítójáét, ki a Pokolban is emlegeti a helyet,

„ahol Szent Jánost hamis pénzre vertem
s azért hagytam ottfönn a testem égve!”

De vigyázni kellett a szomszédokra is. A gibelin- 16. izmus mindenütt föléledt. A pisai Ugolinótól jónak látszott néhány vár átadását kikényszeríteni, biztosítékul. Arezzo — mely 1287-ben még megverte a gibelin Sienát Toppónál (*Pok. XIII. 120.*) — hirtelen pártot cserélt, s 1289 júniusában az ifjú Dante is ott vonúl, Firenze harcosainak soraiban, a hűtlen város ellen. A hadi-

emlékek mély hatást tettek a költőre, még a Pokolbar is visszajárnak, annak képeit is színezik:

Láttam már lovastábor mozdulását
s amint a várakat rohamra víjják;
hadak pompáját s visszavonulását:
láttam, mint dúlják földedet guerillák,
Arezzo; láttam portyázóikat,
amint tornáznak s egymást bajra híjják;
miközben csengő csengett, kürt riadt,
dobok dobogtak, és a várak ormán
ahány nép, annyiféle jel gyuladt. . .

(Tok. XXII. 1—9.)

Ez a középkor daliás és lovagi hadakozása; de Dante ismeri a háború másik oldalát is, s a campaldinói (vagy certomondói) ütközetről, mely az arezzói harcot befejezi, sötét képet fest Purgatóriumában, leírva az ifjú Buonconte halálát, vérben és sárban, lihegő futás után... Még sötétebb az a híres epizód, mely az új, pisai, háború okául szolgáló eseményt beszéli el: mert a béke nem soká tart, s Arezzo után Pisa lép a sorompóba. A pisai gibelinek addig áskálódtak, míg Ugolinót árulásról, a várak eladásáról vádolva, börtönbe vetették s ott unokáival együtt éhenhalatták . . . Ugolino maga mondja el a pokoli történetet a Pokolban (*XXXIII.J.*, szavai közt egyre rágva és harapva főellen' ségének, Ruggieri érseknek, koponyáját, kivel együtt löki őt az árulók kárhozatába a pártatlan költő. Az éhhalál leírása méltán tartozik a nagy költemény legtöbbit idézett jeleneteihez: száraz naturalizmussal, kegyetlen pontossággal pereg le előttünk a rettenetes esemény, míg a végén kitör a költő visszafojtott fölháborodása. Aj, Pisa, örök botrány fogsz maradni a szép hazában, ahol a sí járja . . . új Thebae ! . . .

(*Pok. XXXIII. 70. 80. 89.*)

Az új Thebae újra gibelin város lett (vezére Guido di Montéieltro, a Campaldinonál elesett Buonconte apja), s Dante, a firenzei köztársaság fiatal katonája, nem-

sokára Pisa ellen is küzd, jelen van Caprone ostromában meghaljon. Váratlan és szépen, mintha csak igazat akarna adni a költő babonás hitének, hogy bálványa nem e világból való.

. . . láttam rég, várából Capronának
az ellenség közt hitre kivonulva
reszketni csapatát a katonáknak . . .

(Pok. XXI. 94—6.)

nyitott szemekkel jár, új vonásokat gyűjt az emberi hitványságok természetrajzához. Ezeknek már akkor is nagy iskolája a háború.

De Dante ebbe a különös iskolába is magával vitte 17. Beatrice képét, mint háziistenét, mint valami óvott és megóvó titkot: ő lebegett minden hullámok fölött. Mivé nő a gyermekszerelem hatalmas élménye, ha megmarad érintetlenségében, ha nem tépi szét a valóságos közelség? Dante most sem látszott közelebb lenni Beatricéhez, mint azelőtt. Nem beszélt sem vele, sem róla, ha nem versben; sőt verseket is írt szinleg máshoz, hogy szerelmét titkolja. (*VH. V.*) Babonás félelemmel óvta túlvilági bálványát, melyért folyton reszketett álmaiban, hogy egyszer széttörik, eltűnik e világból.

Madonnámat a magas Ég kívánja:
az Ég, amelyből csupán ő hiányzik.

(*VN. XIX.*)

S így, noha Dante már huszonötödik évéhez közeledett, sokat látott, élt, tanult: az első bálvány megtartotta régi hatalmát szívében — ép azért, mert alig ismerte. Elkapta néha a San Miniato hegyi sétányán, vagy templomajtók gót cirádái előtt, egy-egy mosolyát, egy üdvözlését; látta őt társnői körében; látta, mikor az atyja meghalt, könnyeit és gyászát (*VN. XXII.*). néha boldogtalannak érezte magát, mert Beatrice valamely találkozásnál nem üdvözölte. (*VN. XII.*) Ennyi volt az egész — de e kevés körül mennyi minden jegecesedett már a fiatal középkori költő tarka élményekkel, különös sejtelmekkel egyre gazdagabb lelkében!

S a sors úgy akarta, hogy Beatrice 24 éves korában meghaljon. Váratlan és szépen, minthacsak igazat akarna adni a költő babonás hitének, hogy bálványa nem e világból való.

A végzet hirtelen beavatkozása életünkbe ma is misztikus érzésekre hangol. Dante különös misztikummal övezi a Beatrice halálnapját — 1290 június 19-et. Ez a nap az ő egész világát titkos ködbe borította. Amúgyis rossz szemei szinte megvakultak a sírástól: de mi a testi sötétség a lelkihez képest? Úgy érezte, hogy elhagyta a világot egy sugár; özvegy lett előtte e földi univerzum, pusztának látott mindent, és a gyönyörű Firenzére tekintve, Jeremiás próféta szavait sóhajtotta: *Quomodo sedet sola civitas . . .* Milyen árvaságban ül a város! (VN. XXVIII.) Vallásos bánat volt ez, ahogy szerelme is vallásos érzés — Beatrice halálával mintha a Vallás vigasza távozott volna a földről. Világbánat volt ez, s a fiatal költő, naiv középkori gondolattal, levelet akart írni a föld fejedelmeinek, hogy érezzék, mit vesztett a világ ... fVNJ. XXX.)

18. E miszticizmusból épen fiatalága mentette meg, mohó firenzei vére, életvágya. A bánat el nem fojthatta ezt a fiatalságot: sőt épen most tört az ki belőle, szilajon és kétségbeesetten. Körüüé mindenütt gonosz és csábító példák: Firenze asszonyai soha annyit nem mutattak fehér testükből, mint a gazdagság és romlottság e korszakában. Forese Donáti, aki, úgy látszik ezekben az években a költő legfőbb cimborája volt, később, a purgatóriumi erkélyen, visszaidézve őket, átkozva emlegeti ezt a megejtő szemérmertlenséget, s előrelátja az órát,

mikor szószékről fogják prédikálni
a rossz flórenci nőknek a tilalmat,
keblük' bimbóstud mutogatva jární.

(Purg. XXIII. 100—2)

De ez az óra messze még, s egyelőre Forese Donáti épenséggel nem foglalta el az erkölcsbíró álláspontját — és Dante sem. Legalább erre vall pajkos szonett-váltásuk — a *Tenzone*, vagyis „Vetélkedés” — mely sűrűn látszik célozni e firenzei *aranyifjak* oly szórakozásaira, amik bizonyára méltán bánthatták Forese szegény, beteges feleségét, Nella asszonyt; s pajzánul példalózik az elhagyott hitves árvaságáról. Dante később Forese saját szavaival adat elégtételt Nella asszonynak — a tiszta szeretetnek, mely egyedül menti meg imáival az élvágyó, hűtlen férjet a kárhozattól — s mindig szégyennel és bűnbánattal gondol vissza ezekre a kicsapongó esztendőkre. így emlékezteti rájuk a régi cimborát is, mikor lesóványodva, sóváran, alig fölismerhetően meg-
leli őt a vezeklők között, az Éva almájának fája alatt:

... „Ha visszaidézed,
 hogy' éltünk együtt, én veled, s te vélem,
 az emléket ma is súlyosnak érzed.”

(*Purg. XXIII. 115—7.*)

Amit súlyosnak érez a Nella férje, méginkább annak érezheti a Beatrice szerelmese. Mily szomorú zuhanás volt ez, a szent magasság és harmónia után, amit Beatrice jelentett! Keserű mentség dadog ajakán:

... Rossz utakra csaltak
 a jelenvalók, csalfa kéjeikkel,
 mióta tőlem arcod eltakartad.

(*Purg. XXXI. 34—6.*)

Sóvány mentség, amire maga a halott Beatrice válaszol a szégyenkező költő lelkében:

„Tudd meg, hogy inkább az ellenkezőre
 vihetett volna testemnek halála.
 Mert olyan testnek voltam viselője,
 hogy soha szebbet Természet s Művészet
 nem alkotott — és im, por lett belőle!
 És hogyha így e legnagyobb Igézet
 ily csalfa volt irántad: mely halandó
 szépség izgatná még a szívverésed?”

Úgy kellett volna hát, hogy ily csalandó
képek első nyilára visszafordulj,
föl hozzám, ki már nem valék múlandó:
nem hogy szárnyaddal inkább visszacsorbulj
több mámort lesve, vagy egy csitri lánykát,
vagy részegülni pillanatnyi bortul!

(Purg. XXXI. 47—60.)

Ily mardosások ébreszthették föl Dante lelkét, mely nem lelhet megnyugvást a föld alacsony élvezeteiben. Új megváltót kíván, vallásra áhítozik, noha a vallás papjait is földi kincsekért harcolva, világi hatalomra sóváran látja maga körül. Ki vezet ki e mohó labirintból, ebből a szomjas kétségbeesésből? Született nemrég egy új megváltó, ki a szent Szegénységet ismét örömmé tette s menekvést ígér a borzasztó élvezetek közül. A keresztény világ Assisi szirtje felé tekint, melynek Dante fenségesebb nevet reklamál:

E lejtőn ott, hol némileg megenyhül
meredeke, egy nap jött e világra,
egy nap, minőt a Ganges partja nem szül.
Azért ki e helyről beszélni vágyna,
ne mondja, *Assisi*, mert nem igazság:
mert *Napkelet* név illik ily csodákra.

(*Par. XI. 49—54.*)

Dante nem pusztá szóval lelkesedett az assisi szent alapításáért. Ő maga is hordta a Szent Ferenc övét, belépven annak világiak számára alapított harmadik rendjébe.

Egy kötelem volt, kötözve derékon:
avval akartam meghurkolni hajdan
a Párducot, mely tarka és csalékony.

(*Pok. XVI. 106—8 J*)

Mert eltévedt az Élet erdejében, s a Kéj veszedelmes és szép párduca állt elébe, ahogy nagy költeményének elején megírta. Lehet, hogy megrettenve a csábító és fenyegető veszélyektől, el akarta zárni magát a világtól. De lelke az Élet leánya volt, friss életerő, s az Élet el nem bocsáthatta.

19. Ez az Élet folyt tovább Firenzében, s nem vette tudomásul, hogy a világra sötétség borúit. A város

haladt politikájának és belső reformjainak útján. Pisa, Arezzo leverve; Guido di Montefalco uralmának vége. S 1294 márciusában Anjou Károly unokája, Martell Károly érkezik Firenzébe. Ő most a guelf politika legnagyobb reménysége; alkalmasint ekkor már két év óta megkoronázott magyar király, amit a Paradicsomban sem mulaszt el hangsúlyozni:

A világ látta, hogy homlokomon van
ama föld koronája, hol az osztrák
partoktól elvált Duna vize csobban.

(*Par. VIII. 64—6.*)

Martell Károly jól érzi, hogy politikájának legerősebb támasza Firenze. Iparkodik megnyerni magának a város előkelőbbjeit; s az ifjú Dantét is barátságára méltatja. Ki tudja, mit ébresztett föl Daniében ez a találkozás? A szeretetreméltó, tehetséges ifjú fejedelem megnyerte nyílt és várakozó szívét. Sohse látta viszont, csak a Paradicsomban. Korai halála minden várakozást sírbavitt; s mennyei örömeinek fénypályájából baráti és emberi sajnálkozás szavai zengenek a földönhagyott s száműzve bolygó régi társ fele:

„Lenn nem sok évig éltem“— szolt e lángban —
„de hogyha tovább éltem volna lenn,
most kevesebb baj lenne a világban.

Szeretél engem, s volt is okod arra:

ha még lenn élnék, hozzád hajlamomnak
gyümölcse volna most, s nem pusztá gallya."

(*Par. VIII. 49.*)

Ha Martell Károly nem is arathatta le szándékainak gyümölcseit, bizonyos, hogy az a demokratikus guelf politika, mely legfőbb reményeit az ő családjához és személyéhez kötötte, ezidőben diadalmas tetőpontra jutott. A városban a nép mindjobban tért szorít magának a nemesek ellen, s kényszeríti őket a reformokra. Ezek a reformok Giano della Bella, a népre támaszkodó arisztokrata nevéhez fűződnek. Az iparos és kereskedő város úgy érzi végre: győzött! nincs szüksége többé

a harcos herékre! s már 1293-ban határozatba megy, hogy senkisémet vehet részt a város politikai életében, aki a hét Mesterségek valamelyikébe be nem iratkozik.

Mennyire nem halt meg Dante érdeklődése a világ ügyei iránt, legjobban mutatja, hogy ő is mesterséget választ. Az orvosok céhébe iratkozik, amelybe a festők is tartoznak: minden *ars* közt ez az, amelyet magához legközelebb érez. Céloztunk már a firenzei művészet nagyszerű ébredésére: Giotto, a költő ifjabb barátja, már festette naív élettől sugárzó freskóit, s méregette talán a tarka torony helyét, melyet ma is *Giotto tornyának* nevez az utas. Szent Ferenc szelleme élt e művészet szeretettel és vidámsággal teljes egyszerűségében: Giotto a Szent Ferenc festője, akinek Dante költője lesz. S Dante maga is rajzol: angyalokat rajzol és Beatricére gondol. (VX). XXXIV.J

20. S egyszer Dante az utcán járt, azon hangulatok egyikében, melyek vissza-vissza tértek szívébe, mikor az egész élet sivárnak és elviselhetetlennek tűnt föl Beatrice nélkül. De egy ablakból egy hölgy tekintett rá — egy nyájas hölgy, *Donna Gentile* —, oly gyönyörűen és oly szájalommal, hogy „szívéből kifakadtak a könnyek”. (VX). XXXV.) A szájalom szerelemmé lett s szerelmet idézett; az új szerelemből új versek fakadtak, s a költő lelke hűtlenné vált Beatrice emlékéhez.

Dante később leplezni próbálja, vagy legalább szimbolikusan értelmezi ezt a szerelmet, ezt a hűtlenséget, melyet jobban szégyell, mert komolyabbnak érez, ama futó szerelmeknél, amiket egy-egy versben olykor megénekelt. Vagy ez a *Donna Gentile*, akit nem nevez meg, azonos a valódi vagy beceneven dédelgetett fiatalok valamelyikével? Talán a Pargoletta, a Csitri, akire Beatrice szemrehányásai is céloznak? Talán a Pietra? vagy a Lisetta? mint egyesek gondolják. Vagy azoknak van talán igazuk, akik a költő új verseinek inspirá-

lójában Gemma Donátit sejtik? azt a Gemma Donátit, Manetto leányát, akit Dante 1295 körül nőülvett. A Donati-ház Firenze legtöbbször emlegetett családjából való, s Gemmának rokona az a Corso Donati is, akit mint hatalmas pártvezért ismerünk, fő guelfet. Érdekházasság volt-e a Dante házassága? Boccaccio szerint mindenestre kényszerített és boldogtalan; de Boccaccio meséit nem lehet mindig komolyan venni, kivált ha az asszonyok és a házasság ellen szónokol. Dante maga mint szüleiről, úgy házasságáról is hallgat. Más forrásokból tudunk gyermekeiről is, akik név szerint Pietro, Jacopo, Beatrice és Antónia. (De lehet, hogy csak Antóniát nevezték később Beatricének.)

Bizonyos, hogy a nősülő költő túl van már a könyv- 21. nyelmű fiatalságon, mely futó élvezetek zajával akarta túlharsogni azt az első és gyógyíthatatlan ráeszmélést mindenek múlandóságára és hiúságára, amit Beatrice halála jelentett. Dante most a Művészet és Tudomány vigasza felé tört: azt a magasabb s gazdagabb életet, amibe valamikor az isteni Beatrice tudta fölemelni, a földi dolgok ismeretével s lelki átélésével hódítani vissza! Brunetto tanítványa támad újra benne: a mester ép ekkortájt hunyhatott el s a tanítvány, hatalmas energiájával talán már ekkor gondol arra, hogy korának minden tudását ő is átszűrve lelkén, egységes világgéppé, művészi és enciklopédikus egészbe foglalja. Mindenestre hatalmasan kitágította műveltségét: mely azelőtt, mint a firenzei nemes ifjaké általában, alig terjedhetett túl néhány latin költő s a korabeli troubadourok műveinek ismeretén. Szelleme bejárta az akkori kultúra egész birodalmát, a modern természettudományok első sejtelmétől s tapogatózásaitól egész az antik filozófia s középkori teológia hatalmas építményeiig. Platón és Aristoteles, Aquinói Tamás és a misztikusok egyformán ismeretesek előtte.

A Filozófia: íme egy új kísérlet e zürzavaros világnak

visszaadni a Harmóniát, amit Beatrice halála szétépett; s talán nem csupán áltatásból állítja a költő, hogy a Filozófia maga az a nyájas hölgy, a *Donna Gentile*, akinek tekintete elfeledtette vele Beatricét.. .

De lehet-e Beatricét elfeledni? Mint a világi élvezetek zaján, úgy rémlik át a földi ismeretek ködfátyolán is az egyetlen, kiírthatatlan Érzés, s talán a szabadulás ösztönös vágya hajtja a költőt, hogy ezt az érzést könyvbe foglalja, alkotásba zárja. Így keletkezik az Új Élet, a *Vita Tsjuoua*, a csodálatos kis könyv, melybe belefűzi legszebb verseit és prózában azok kommentárját: hogyan, miért, mily körülmények között születtek? ami együtt egy kis szerelmi önéletrajzot ad, a fiatalság misztikus álmainak, szimbolikus fantáziáinak egész történetét, azon korai rubrikától kezdve, amelyre Beatrice első megpillantása írta föl fényes betűkkel a címet: *Incipit Vita Nova*: Új Élet kezdődik. S így sorakoznak a régi friss versek, amiket Beatricéhez írt; amiket színleg máshoz, hogy szerelmét elrejtse; s amiket utóbb a *Donna Gentiléhez*. Mert elmondja Beatrice halálát is, és hogy hogyan lett hűtlen emlékéhez, hogyan tért hozzá megint vissza, és elmondja, hogy végre is egy csodálatos víziót látott, amely rábírta, hogy ne szóljon többet Beatricéről addig, amíg méltóképen szólhat majd róla: úgy ahogy nem szóltak még soha nőről! És ekként a *Vita Nuova* a *Divina Commediánaí* megsejtetésével és megfogásával végződik .. .

De ha ez a felséges embrió soha meg nem született volna is, az Új Élet maga elég lenne, hogy megalkotóját a legnagyobb költők sorába emelje. Az első lírai regény ez a világirodalomban, az első igazán modern regény, melynek tárgya kizárólag a belső élet, minden árnyalati finomságával és zenei rezdülésével. Mint hatalmasabb testvére, az Új Élet is túlvilágba röpít; a nyelvi édességek, az érzelmi szubtilitások, a magas és tiszta szimbólumok Paradicsomába.

Giano della Bella reformjai — az *Ordinamenti* 22. deli *a Giustizia* — erős visszahatást keltettek a firenzei nemesség közt s két pártra osztották a guelfeket. A legtúlzóbbak vezére ép Corso Donáti volt, akit mindkettejük rokona, Forese Donáti, minden baj főökának nevez Dante előtt a Purgatóriumban:

„Menj, aki ennek a főoka“ — mondja —
 „azt már, hol nincsen javulás, a Völgybe
 egy vad ló a farkára kötve vonja“.

(*Purg. XXIV. 82—4.*)

Ez a vad ló talán a pártszenvédély, mely visszatarthatatlanul ragadta Firenzét — s benne legnagyobb fiát is — új végzetek felé. Viszály, gyűlölség, vádaskodás ébredt a fertőzött városban. Corso Donatiék rossz szemmel nézték azokat a fiatal nemeseket, akik politikai szereplésre vágyva valamelyik mesterség tagjául iratkoztak, s egy részüket titkos gibelin szándékokkal gyanúsították. A megvádoltak között volt például Dante filozóf-költő barátja, Guido Cavalcanti. Mint ilyenkor történni szokott, a vád maga hozta létre a vétket, s a gyanú alatt állók lassankint valósággal belehajszolódtak a gibelinizmus felé való közeledésbe.

Könnyűvé ezt és érzelmileg érthetővé a pápaváltozás által okozott új helyzet tette. A megválasztott V. Celesztin lemondása folytán a theokratikus hajlamú VIII. Bonifác került a pápai trónra. Dantéban, aki olykor elkárhozott nagy bűnösökre is részvétellel, sőt bizonyos tisztelettel tekint, csak megvetést és utálatot tud kelteni ez a „nagy Lemondás“, ez a felelősségtől való félelem, mely hazáját és a világot egy hatalomvágyó egyházfő veszélyes politikájának szolgáltatta ki. Celesztinnel a Pokol kapuja előtt találkozik, a Közömbösök csoportjában, akiket Ég és Pokol egyformán kivet magából.

Hogy ráfigyeltem párra, köztük állván,
 láttam árnyát és megismertem annak,
 aki a Nagy Lemondást tette gyáván.
 Mindjárt tudtam, hogy e csapatba' vannak
 gyatrák, akik kedvében jární féltek
 Istennek úgy mint a Boldogtalannak.

Hírüket elfeledte a világ,
 megveti őket igazság és részvét.
 Ne többet róluk: nézd meg s menj tovább.

(Pok. III. 58. 49.)

Dante Celesztin lemondását nyilván Bonifác ár-
 mánykodásainak tulajdonította. Mikor III. Miklós a
 Pokolban Dante hangját hallva, azt hiszi, hogy már
 Bonifác érkezett le, elfoglalni helyét a kincsvágyuk
 miatt elkárhozott főpapok között, gúnyos szavakkal
 szólítja meg utódját:

... „Itt vagy már valóban?
 Itt vagy, elhagytad, Bonifác, a földet?”

Megelégtelt már a drága Hölgyet,
 akit csalással vettél el magadnak
 vagyonáért, és aztán meggyötörted?“

(PoK. XIX. 52—7.)

Ez a drága Hölgy az Egyház, melynek trónját Bonifác
 nyilván csakugyan kincsek és hatalom szerzésére akarta
 fölhasználni. Ha a régibb császárok a római világ-
 uralom visszaállításáról álmadoztak, ez a pápa viszont
 egy papi hierarchia királysága alá kívánta hajtani a
 világot. Ezért tért el elődeinek mérsékeltebb békítő
 politikájától, s nem félt új lángra lobbantam a pártküz-
 delmek szenvedélyeit. Ő az

... új Farizéusok vezére,
 ki Laterán körül indita harcot,
 s nem a zsidóra, nem a szaracénre,
 hanem keresztények ellen viharzott,

(Pok. XXVII. 85—8.)

Ő a „pásztorra lett farkas”, akinek széke felől „fagy
 árad a szegényre”, ő a forintra vert szent János imá-
 dója. S valóban alkalmasnak látszhatott az idő, a meg-

gazdagodott s immár teljes és biztos guelf uralom alá jutott Toscanát egyházi provinciává tenni.

Dante, mint barátai, bizonynal már kezdettől aggályosnak és gyűlöletesnek érezte a pápa e vb lági ambícióit, melyek városa függetlenségét fénygették. Nemcsak a nemesi gög lázadozása volt ez a papság uralmának gondolata ellen, hanem a szellem emberének fölháborodása a szellemi hatalomnak anyagiakkal való prostitulásán. Ez a papság távol volt a szentferenci szegénységtől, s Dante nem győzi eléggé erősen megbélyegezni, az apostolok egyszerűségére gondolva:

Járt Képmás, és járt Választott Edénye
 a Szentléleknek, mezítláb, soványon,
 akármely csárda étkével beérve.
 De mái pásztor nincs, hogy ne kívánjon
 két szolgát — oly súlyos! — ki támogatja,
 s még uszályával egyet aki bánjon.
 Díszménjeit paláستtal borogatja,
 úgy, hogy egy bőr takar két állatot. . .
 Oh türelem! hogy nem roskadsz alatta!
 (*Pár. XXI. 127—135.*)

Ez a papság örökké az Egyházjog fufangjait tanulmányozza a *Decretáléban*, amikkel új meg új nyereségre remél szert tehetni:

Mert nem Szentírást, Szentatyákat olvas
 manapság egy se; csak a *Decretálét*
 bújják, hogy már számárfülekkel ordas.
 Maga a Pápa és a Kardinál-nép
 mindennel gondol, csak nem Nazaréttel,
 hol Gábor angyal szárnyat üdvre tárt szét.

(*Par. IX. 133.—8.*)

Dante a Paradicsomban, nagy költeményének vége felé, a legsúlyosabb nyomatékkai, magának szent Péternek, az első pápának adja szájába e modern kapzsi és pártoskodó pápaság elítélését:

Aki a földön helyem bitorolja,
 helyem, helyem, mely az Isten fiának
 szemében olyan mintha üres volna:

tette, hogy síromon kloáka támadt,
 vér és bűz kloákája, hol a Sátán,
 ki innen esett, tetszeleg magának.

Azért tápláltuk, bő vérünket ontva,
 Krisztus aráját én, Linus s Anaklét,
 hogy pénzszerzésre legyen alkalom ma?
 Nem! más volt a cél: ez a szent Öröklét.

S Sixtus és Pius, Callixtus meg Orbán
 vértanú'kinnal s halállal vezeklék.
 Nem véltük, hogy utódainknak jobbján
 a keresztény népnek csak fele álljon,
 a másik fele balfelé húzódván;
 sem, hogy ádáz lobogók jele váljon
 a Kulcsokból, amik reám bíztak,
 és kereszteltek ellen hadba szálljon;
 sem, hogy én jó legyek pecsét-alaknak
 megvett, hazug kiváltságlevelekre,
 mitől tüzem gyakran pirulva lankad.
 Pásztor'ruhában farkasok seregje
 dül s látszik innen minden legelőben:
 Isten haragja! miért nem vered le?

(*Par. XXVII. 22—57.*)

így ítéli el később Dante azt a guelf politikát, mely a pápai hatalmat világi harcok szövetségesévé és tárna' szává tette. Jól látja e politika messzeható s átkos következményeit, s jól látja távolabbi gyökereit is, mert nem személyekben, hanem intézményekben rejlik a hiba, a pápa világi hatalmában, melyet még Konstantinus csá' szár alapított meg, sok jóakarattal, de kevés előrelátással. Az intézmény korrumpálja a személyeket is. Danténál legtöbb pápát a Pokolban találjuk, s a költő például III. Miklós előtt is kemény szavakkal mondja el nézeteit:

S ha nem nézném még itt is tisztelettel
 a szent kulcsokat, miket vígan élve
 kezeltél ottfönn szennyezett kezeddél,
 még keményebb lennék hozzád beszélve,
 mert kapzsiságtok rontja a világot
 jókat tiporva, rosszakat kiméivé.
 Már gondolt az Evangélista rátok,
 mikor egy Nőt vizek fölött csücsülve
 a királyokkal szajhálkodni látott.

Istené tettetek aranyt, ezüstöt;
 nálatok bálványimádó se rosszabb:
 egyet imád az, százakat a püspök.
 Aj, Konstantinus, látod, mennyi rosszat
 tett, nem megtérésed, de adományod,
 mellyel először lett egy pápa gazdag!

(*Pok.*, XIX. 100—17.)

Nem bizonyos, hogy e gondolatok már ezidőtájt ily megállapodott és szinte theoretikus formát nyertek a költőben. De valószínű, hogy Dante, aki, mint az életbe, művészetbe s tudományba, úgy a politikába is mind hevesebben vetette magát s már 1296-ban tagja volt a százak tanácsának, már ekkor szembeszegült azokkal a túlzó guelfekkel, akik az Anjouk számára folyton új meg új támogatást akartak megszavaztatni, ami egyértelmű volt a pápai politika támogatásával, s ezáltal még növelték az ellenszenvet, mely e politika ellen a jobbhiszemű fiatal firenzeiekben föltámadt. Dante a legideálisabb motívumokból, teljes önzetlenséggel csatlakozott e születendő párthoz: hisz ekkor még személyes elkeseredettségre nem volt oka, sőt családjának tradíciói s a maga összeköttetései homlokegyenest az ellenkező állásfoglalást sugalmazhatták volna.

Az új pártellentétek nemsokára megkapták nevüket is: a név Pistojaból jött, hol szintén szakadás történt a guelfek közt. A gibelinizmushoz közeledőket *fehéreknek* nevezték, máskép *vadpártnak* is; a túlzó guelfeket *feketéknek*. Dante maga alvilági útján kárhozott lelkekkel jósolatja meg magának a fehérek rövid diadalát s tragikus elbukását mindkét városban.

Pistoja fogy feketékből először;
 majd Flórenc újit népet és szokást.

(*Pok.* XXIV. 143—4.)

Pistojaban — a picenoi síkon — a magravölgyi
 Malaspina gróf veri le a fehéreket:
 „Felszítja Mars, mit Magra völgye gözől
 s zavaros felhők köpenyét borítván
 magára, zord viharja zúgva dözöl

vad szenvedéllyel át Piceno síkján
 s egyszerre majd a felhőt meghasítja
 s minden Fehéret megcsap ez a villám.
 Azért mondtam, hogy szíved megbúsítsa."

(*Pok.* XXIV. 145—151)

Firenzében pedig a Pápaság hatalma, mely eleinte a pártok fölött álló békítő szerepét negélyezte, dönti el végre a küzdelmet:

... Vív a két párt hosszú párbajt;
 majd vére megy, s számúzve lesz az egyik,
 melyet a *vadpárt* más vidékre áthajt.

De erről is a dicsőség levedlik:
 három év — s a másik győz, erejével
 annak, ki átallt szintvallani eddig.

S sokáig jár majd magasan fejével,
 s az ellenpárt súlyos iga alá jut
 s örök sírásban és szégyenben éveli. . .

Igaz van kettő, s nem hajt senki rájuk,
 irigység és fősvénység és kevélység:
 minden szíveknek ez három szikrájuk."

(*Pok.* VI. 64—75J)

23. Ki az a két igaz firenzei, kiről a jóslat szól? nehéz lenne megmondani — mondja Boccaccio. Abban az évben, melybe Dante túlvilági útját s benne ezt a jóslatot helyezi, talán még nem sejtette, mily őszinte csalódottsággal fogja az utolsó két sort hozzátenni. Ez az év az 1300-iki századfordulás esztendeje, amikor a nagyravágyó pápa fényes egyházi jubileumot inaugurált. Dante talán Rómában járt az ünnepeken: legalább a Pokol néhány sora személyes emléken látszik alapulni:

Rómában, a jubileumnak évén,
 rendezték úgy járását a tömegnek
 a hídon, a tolongás nagyra nővén,
 hogy át az Angyalvár felé mehetnek
 egyik szélén, Szent Péter templomához,
 a másikon meg vissza csak, a hegynek . . .

(*Pok.* XVIII. 28—33)

Milyen hatással volt a költőre az egyházi pompa, mely ezt a tömeget Rómába gyűjtötte? Talán ő is, kit gyakran festettek le a Lutherek előfutáraként, érzett valamit a felháborodásból, mely Luthert fogta el az örök város-

ban, hasonló pazar ceremóniák láttán? Mégis valószínű, hogy ez a katolikus pompa mélyen megragadta katólikus lelkét. . . Szimbólumokhoz oly fogékony szellemére különös hatással kellett, hogy legyen az emberiség megváltásának e jubileuma. A saját lelkének megváltása vajúdott benne, s nem csoda, ha később, mikor e megváltás történetét egy nagy vízió formájában megírta, szimbolikus idejét e jubiléum év nagyhetére tette. Ez az év különben is fordulópontot jelent életében.

Az „emberélet útjának felén” volt, abban a korban, amikor egyetlen megváltást a léleknek a cselekvés hozhat. Mindjobban belemerült a politikába. A hagyomány kivált több követségjárásról beszél, idegen államokban, melynek Dante lett volna vezetője. Ezeknek egy része, köztük a két magyarországi is, alkalmasint a legendák sorába tartozik. De bizonyos, hogy 1300 májusában San Gimignano-ban járt mint Firenze megbízottja, s ez az ódon, soktornyú városka ma is szinte változatlanul mutatja a festői középkornak azt a miliójét, melyet az eleven Dante is maga körül láthatott s jelenlétével megszentelt.

Június 15-én pedig elérte a legnagyobb méltóságot, amit a köztársaságban el lehetett érni: prior lett. Ép ekkor fedezték fel a feketék egy összeesküvését. Az összeesküvőket száműzték; de bölcs elfogulatlansággal velük együtt száműzték a túlzó fehérek főkolomposait is, így akarván elhárítani a kormányzatról a pártoskodás vádját. Dante személyes pártatlanságát legjobban bizonyítja, hogy az elítéltek között volt „első barátja”, Guido Cavalcanti is.

A bölcs elfogulatlanság nem tudta útját szegni a bekövetkezendő terhes eseményeknek. Még ugyané hóban megérkezett a pápa követe, fra Matteo d'Acquasparta bíboros, akit Bonifác *békítő* címmel küldött és azzal kezdte, hogy teljhatalmat kért az államtól. Dante a legenergikusabban ellene szegült e kívánságnak,

mely hazája belső zavarait újabb pápai befolyás meg-
szerzésére akarta volna fölhasználni, s a bíboros kérését
visszautasították. Erre kiátkozta a várost s eltávozott.

Most már valóban azonosíthatták a fehér-pártot
a gibelinekkel. És a pápai hatalom ellen most meg-
indult küzdelemben nyilván előkelő szerep jutott Danié-
nak. Priorsága ugyan, csak két hónapra szólván, már
augusztus 15-én lejárt; de még a következő év júniusán
a Százak tanácsában látjuk őt, ahol hivatalos indítványt
nyújt be *quod de servitio faciendo domino Papae nihil
fiat*. Valóságos nyílt hadüzenet a Szentszék ellen!

Bonifác a régi pápai politikát követte: külföldi
segítséghez fordult. A legkatolikusabb francia király
fivérét, Valois Károlyt, hívta be mint Anjou Károlyt
hajdan — *Toscana békítője* címmel. Valois 1301. szept-
emberében érkezett Firenzébe. A *bé\ítőne* nem volt
fegyverre szüksége: a város önkényt meghódolt a túl-
erőnek. Ezt a veszélytelen expedíciót Dante Komédiá-
jában maga Capet Hugó, a francia királyok őse jósolja
s bélyegzi meg utódainak s népének bűnei közt:

Látom az időt, s mesze sincsen az tán,
    hogy egy új Károly jó francia honból
    magát s népét valóban megmutatván.
Egyedül jó és fegyver nélkül rombol,
    csak a Júdás lándzsáját hozva, mellyel
    Firenze gyomrát fölhasítva tombol.

(Purg. XX. 70—5.1)

A *békítő* a feketéket helyezte kormányra, s a fe-
hérek főbbjei törvény elé kerültek s száműzettek. Dante
ekkor talán már nem is volt Firenzében. Állítólag
épen VIII. Bonifáchoz küldték követségbe. Bizonyos
az, hogy 1302 jan. 27-én messer Cante de'Gabrielli
dAgobbio, az új podesta, makacssági ítéletet hozott
ellene, mert az idézésre nem jelent meg: 5000 forint
bírság, kétévi száműzetés Toscanából és a hivatalokból
való kizárás volt az ítélet, mely a költőt csalónak és
hamisítónak nevezte. Miután a váltságot nem fizette

meg, március 10-én új végzés jött, mely mint rebellist, elevenen való elégetésre ítélte.

Dante már mesze járt.

A BUJDOSÁS

Eltávozott szerelmes városából, ambícióinak szín- 25. padáról, tettvégya mezejéről, eltávozott akarata ellen, az ártatlanul üldözöttség tudatával, göggel és haraggal gyáva és megvásárolható ellenségei iránt, daccal s forrongó bosszúvággal a lealjasodott város ellen, ahogy őseivel, Cacciaguidával jövendőlteti magának a Paradicsomban:

Mint a gaz mostohától menekülve

Athénét Hippolytos odahagyta:

úgy hagyod el Firenzét, kényszerülve.

Készíti már a gonoszok csapatja

az ürügyét, és mit ne tenne könnyen,

ki még Krisztust is midennap eladja?

S a durva nép a vesztet szidja fönnyen,

szokás szerint; de majdan visszavíjja

jogát az Igazság, büntetve szörnyen!

(Par. XVII. 46-54.)

Merre járt? Útjait csak nagyjában tudjuk követni. Június 7-én San Godenzóban időzött a többi száműzöttel, akik közt ott volt barátja és költőtársa, Cino da Pistoja. Az apátságban aláírtak egy okmányt, melyben kötelezték magukat Ugolino di Feliccione Ubaldininak vagy utódainak megtéríteni minden kárt, melyet miattuk, vagy érdekükben szenvedhet. 1303 júniusában egy hasonló okiraton már nem szerepel Dante neve: ekkor már elvált társaitól.

Mi volt e különválás oka? csak sejteni lehet. A száműzöttek a toscanai gibelinekkel szövetezve erőszakkal akartak visszatérni Firenzébe, de minden kísérlet rosszul sikerült. Dante egy darabig velük küzdött; később sértődve és undorral fordult el tőlük: a leg-erősebb kifejezésekkel szól mindig száműzetésének társairól:

... ami legjobban sújt még, a fősvény
gonoszok és butáknak társasága,
akkikkel együtt ragad el az örvény.

Ellened a bolondok durvasága:

de majd az ő homlokukon fakad csak
s nem a tiéden, a szégyen virága.

Barom'voltukról bizonyoságot adnak
tetteik; és becsületedre vál,

ha *magadból csinálsz pártot magadnak.*

(Par. XVII. 61—9.)

26. Így maradt egyedül a költő, dacos és elkeseredett magányban; mégsem kell benne a gyűlölködő s összeférhetetlen lázadó típusát keresni. Dante hevesvérű olasz, aki teljes leikéből tud gyűlölni, de teljes lelkéből szeretni is; s száműzetésén érzett szertelen fájdalomnak első oka az édes szülőföldnek olthatatlan szeretete, a reménytelen elvesztett meleg otthon sóvárgása:

Amit szeretsz s mi vágyad' visszahljja,
elhagyod, s első nyíl ez elhagyásé,
melyet rádlő a száműzésnek íjja.

Majd megtudod, mily sós kenyér a *másé*;
s föl- és lemenni, milyen kínos ösvény,
keserves lépcső az idegen házá!

(Par. XVII. 61—9.)

Bizonyára nagy része volt e fájdalomban a meg-aláztatás érzésének. Nem kellett-e mértéktelenné keseredni ennek az érzésnek abban, aki egy Dante öntudatával kényszerült bolygani városról-városra, szegényen, megvetve, és „mintegy koldulva”, Itáliának majdnem minden részén, avval a tudattal, hogy családját nyomorogva hagyta Firenzében, s helyzetének változását, sőt egyszerű megélhetését is, csupán külső segítségtől, idegen elvtársainak jóakaratótól várhatja? E meg-aláztatás a dac szavait adja szájába: balsorsát mindig úgy tünteti fel, mint amit előre várt, amire elkészült, ami sem kételyt, sem ingadozást szívében nem támaszthat; ahogy mesterének, Brunettónak, mondja a Pokolban is:

... hogy Ön mást ne higgyen idelent se:
tudja meg: ha szívemben semmi vád,
kész vagyok, bármit hozzon a Szerencse.
Megkaptam már jövőmnek zálogát;
azért forgassa kerekét a Végzet,
mint a paraszt forgatja a kapát!

(*Pol. XV. 91—6.*)

Még haragjában is méltóságteljes tud maradni;
pártatlanságát mindvégig megőrzi; s nem örül ellen-
felei bukásának, követve Cacciaguida intését, aki azt
megjósolja neki:

De ellenségeidnek nem kívánám
hogy irigyük légy: hisz meg élve éred
hogy sír az álnok, díjját megtalálván!

(*Par. XVII. 97—9.*)

Valóban, Dante hamar megérte Bonifác hatalmi
törekvéseinek kudarcát. Meghozta ezt az események
vaslogikája. A pápaság, mely a „legkeresztényebb”
francia királyság befolyására támaszkodott, maga
került a francia királyság befolyása alá. Szép
Fülöp az egyházi javakat szinte sajátjaként tekin-
tette, adót vetett rájuk, hogy háborúira pénzt
szerezzen. Bonifác tiltakozásai odáig élesítették a hely-
zetet, hogy a király zsinatot tartva, eretneknek, simó-
niákusnak nyilvánította a pápát és letette székéről, sőt
nem restellte szülőföldjén, Anagniban, megtámadni és
fogyul tartani, míg a lakosság föllázadva meg nem
szabadítja. A pápa az izgalmaktól nemsokára (még
1303-ban) meghalt.

Dante nem fogadja e híreket kárörvendő ujjon-
gással. Sőt mélyen érzi az Egyház sérelmét: ellensé-
gében Krisztus helyettesét látja, s égő szavakban bélyegzi
meg a francia király cselekedetét. „Frankhon átkának”
nevezi őt, kiért ipja és apja szégyenük magukat a túl-
világon. És mikor Capet Hugó, a lilimos ház
őse, a Purgatóriumban, fősorolja utódainak bü-
neit, melyeknek anyja mindig és mindig a *lupa*,
a Pénzvágy; a Kapzsiság e diadalmenetét a Szép

Fülöp alakja zárja be, közvetlenül a Sánta Károlyé után, aki Anjou Károly fia s Martell Károly apja volt, s akinek alacsony pénzszerzéseire kitérve, a haragos ősz így folytatja:

S hogy mindez ne is tűnjék borzalomnak,
látom Anagnit, — sőt, helyettesében
Krisztust is, foglyául a Liliomnak.

Látom, újra gúnyolják, szörnyüképen,
az ecetet s epét ajkára tolják,
s élő latrok közt őt ölik meg épen.

Látom az új Pilátust — semmi korlát
vérszomjának; s a templomba viendi,
törvény ellen, a kapzsiság-vitorlát.

(*Purg. XX. 85—93.*)

Ezek az események mélyen igazat adnak Daniénak: az Egyház, mely világi uralomra tört, maga került világi uralkodó igája alá. 1305-ben már egy gaszkonyi francia, Szép Fülöp kreatúrája, ült szent Péter trónján: a bordeauxi püspök, ki V. Kelemen néven lett pápa s 1309-től kezdve székhelyét is áttette a francia Avignonba. A Parázna Asszony a királyokkal szajhálkodott, s Dante (a Purgatórium vége-felé) apokaliptikus képekben állítja elének az Egyház lealjasodását.

27. Mindez nem vitte előbbre a száműzött *fehérék* ügyét. Bonifác bukása után, a gibelinekkel szövetkezve, még egyszer haddal mentek Firenze kapuihoz, s újólág visszaverettek. Dante még ugyanez évben, 1304-ben, egyedül, menedéket talált Verona uránál, Bartolomeo della Scalánál, aki pár hó múlva meghalt, de öccsei, Alboino s még inkább a kiváló, ekkor még egész ifjú Can Grande, a legnagyobb politikai reményeket kelthették. Dante a Paradicsomban, a Mars-csillag jelentős távlatából éneklie meg őket, a nagy Lombárd vezért és kis öccsét, akiben egy világ reménységét látja:

Az első menhely, mely készítve vár,
az hogy a Nagy Lombardi kegye rádszáll,
kinek címere: lépcsőn szent madár,
S kezded, minden nyájasságában áskál,
hogy kettőtök közt, vevésből-adásból
az lesz előbbi, mi utóbbi másnál.

Vele találsz, akit foganáskor
 úgy megjegyzett e csillag stent erője,
 hogy élete híres lesa e varáastól.
 Még nem sokat tud a világ felőle,
 mert fiatal még: . . .

(*Par. XVII. 70—80.*)

De Dante bizalommal várja az időt: ez a fejlődő jellem
 föl fog lobogni a tettek tűzében, „túl pénzen és gondon”,
 túl a világ önzésén:

És kell, hogy nagyságának híre keljen
 s pompája nőjön úgy hogy róla majdan
 ellenségének is beszélni kelljen.
 Amit ő tesz majd: benne bízz a bajban!
 mert ő emberek sorsát megcseréli,
 azt aki koldus vagy dús vala hajdan.

(*Par. XVII. 85—90.*)

Így látta a száműzött költő várakozó s jövőbefogódzó
 lelke e nagytehetségű fejedelmi ifjában egy jobb kor
 vezérét, aki megválthatja a világot. Körülötte önzés,
 bűn, aljasság, az Élet sötét, veszélyes őserdeje. A kék-
 vágy párduca, a góg oroszlánja, a kapzsiság, mint le-
 selkedő, sovány nőstényfarkas, állanak mindenütt a
 szabad lélek útjába. Dante nagy költeményének leg-
 elején leírja szimbolikus eltévedését ebben az őserdőben,
 leírja az útjábaálló különös vadakat: e jelképek mögött
 titkos politikai értelem is lappang a sokértelmű ha-
 talmas énekben. Az elpusztult, művészkedő és léha
 Firenze maga talán a Párduc: pártjaival tarka mint a
 Párduc bőre. A gógös francia királyság más-e mint az
 erőszak öntelt oroszlánja? S a világi hatalomra leső
 kapzsi simóniás pápaság a vézna, ellenszenves *lupa*,

„terhes minden cédasággal”
 rossz vágyának sosem elég a kár
 s evés után csak annál éhesebb még.
 Sok állat van, kihez nősténynek áll
 és még több fog ennekutána lenni,
 míg eljő, ki megölje, az Agár.

(Tok- I. 97—102.)

Ki lesz ez az Agár, a Nagy Vadász e világrontó
 vadak ellen? Talán maga Can Grande, a nagyszerű

veronai ifjú, akinek épen a neve is Nagy Ebet jelent magyarul: Can *Grande*. Akárki lesz, Dante lelke szom' jasan várja a vezért, aki

... nem kíván földet, sem ércet enni,
hanem erényt, bölcsességet, szerelmet. . .

(*Pok. I.* 103—4.)

s aki üdvöt és szabadulást hoz a megromlott Itáliának, szembeszegülve az elaljasodott lupával:

Minden városon által űzi, víjja
e rossz vadat, míg a Pokolba szálland,
honnét az ős irigység fényre hívta,

(*Pok. I.* 109—11.)

28. Ez a jövő álma. Addig is a költő menedéket lel minden vadak ellen a tudásban, s a minden-tudás öszszeségében, a megnyugtató és megértető filozófiában, mely mindjobban elfoglalja lelkét. A latin írókat forgatja, s görög írók fordításait; a híres Boethiusnak *Vigasztalások* c. könyvében lel vigasztalást és Cicero filozófiai műveiben; kedves költője Vergiliusz, aki csodálatosan gyöngéd hangjaival s avval a túlkulturált, árnyalatos, már-már dekadens finomságú latin verseléssel, melyhez képest óh mily ügyetlen s durva még a *köznyelv*, a si nyelvének kezdő dadogása! a misztikus világ-vágyak prófétájának magasába tudott emelkedni. Hisz a gyöngéd és édes Virgilio e keresztény középkor hiedelme szerint nem is pusztán költő; hanem filozóf, próféta, sőt mágus! Nem jósolta-e meg e pogány poéta híres negyedik eklogájában a kereszténységet: a Szüzet, az égből jött Megváltót és az új aranykort? Maga pogány, olvasói lelkét mégis a kereszténység felé hajlította: legalább ama másik nagy római költő, a *Thebais* dalnoka, Statius, aki titkon Krisztus hitére tért — s akivel Dante a Purgatóriumban találkozik s egy darabig együttjár — így magyarázza megtérése történetét, Vergiliusz szelleméhez szólva:

Úgy tettél, mint kik sötét éjbe mennek
s fáklját visznek, de nem látják a fényét,
csak az utánukjövő örül ennek.

„Új század száll” — daloltad — „új remény ég;
 új nemzedék jön, égből ereszkedvén;
 igazság és aranykor visszatér még!”
 Általad lettem költő és keresztény . . .

(Purg. XXII. 67—73.)

Milyen hatással lehetett Dante lelkére ez a nagy latin rokon, aki megismertette vele a Poézis antik magasságait, s akinek szíve ugyanarra áhítozott mint az övé, s ugyanazt gyűlölte! Nem ő átkozta-e meg versében az *auri sacra fames-t*, az arany istenverte éhét, (Purg. XXII. 40.) ami Dante szerint is minden bajnak oka a világban? S nem ő énekelte-e Aeneisében a római császárság világdicsőségét? Dante, a gibelinizmus felé közeledő Dante, mindjobban érzi, hogy ő e világbirodalmat alkotó rómaiak véréből eredt, és semmi köze a Fiesoléból bevándorolt kalmár csordához, amely száműzte.

És érzi mindjobban a Szellem gögjét és erejét az anyagi durva erőszakkal szemben. A Szellem szomja nagyobb szomj, hatalma igazabb hatalom minden más szomjnál és hatalomnál. Az emberi Észnek meg kell hódítani a világot, be kell látnia a Teremtés titkaiba: nem látott-e be a pogány Vergiliusz is pusztán ennek az észnek erejével a legnagyobb titokba, a közelgő Megváltás rejtelmébe? Sőt Aquinói Tamás az egész keresztény vallást képes volt az emberi észből, Aristoteles filozófiájának segítségével leszámaztatni.

S a gyámoltalan, bujdosó költő az Ész erejéhez 29. fordul. Felépíti magában az akkori emberi tudás egész épületét, mely Euklides legegyszerűbb axiómáitól a skolasztikus teológia hatalmas rendszere felé, s a Dioskoridések természetvizsgálataitól az elragadott szentek fantasztikus látomásaihoz ível. Polcán az édes troubadourok helyét Aristoteles arab kommentátorai, Averroes és Avicenna komoly írásai foglalják el. Milyen messze már Beatricétől! Ha az égből szállott misztikus sugár nem maradt meg a földön: most a földi szellem akar tudásának keskeny lajtorjáján az

égg emelkedni. Dante új szerelmes énekeit a Filozófiához írja, Isten leányához: áradó, nehéz canzonékat, Vergiliuszon iskolázott nyelvvel, mely a köznyelvből akarja átvinni a latin költő elfinomodott verszenéjét. A sí-nyelve, mely eddig csak léha szerelmeket bírt kifejezni, s mihelyt a filozófiáig merészkedett, mint Guido Cavalcantinál, szárazzá és nehézzé vált: most megmehesül és új csillogást nyer.

De hátha félreértik ezeket a nemes énekeket is? A költő értéke leszállt az emberek szemében, s a köznyelven írt szerelmes canzonék nem alkalmasak rá, hogy tekintélyt szereznek egy szegény száműzött személyének. Kommentárt ír hát ez énekekhez, fölfedve az értetlen világnak a mély szimbolizmust, mely alattuk lappang. Sőt nagy könyv lesz ebből a kommentárból: belefoglalja az egész filozófiát, az egész világ tudományát, szellemi *incses* könyv lesz, mint a Brunettóé. Kitalálja a bölcsélet szent kenyerét a szegény emberiségnek, mely anélkül sínylődik; s címül a Platón Symposionának címét választja: *Convito*, azaz *Vendégség*, *Szeretevendégség*.

30. Dante ezt a lassan készülő, nagy könyvet is köznyelven írja, mert a canzonék köznyelven szólnak, s a kommentárnak az ő szolgálatukra kell állania. És közben mindjobban érezi a költő édes anyanyelvének szépségét, rejtett és megvetett kincseit. Szellemének mostani filozofikus elindulásában a nyelvek kérdése is elmélkedés anyaga lesz előtte; mélyen belemerül vizsgálatába, és így kezdi írni azt a latin könyvét, amelynek a címe: *De Vulgari Eloquentia* — a köznyelvi Ékesszólásról — s amelyben a nyelvek eredetétől kezdve egész a római nyelv három leányáig, az *oc*, *oil* és *st* nyelvekig és költészetükig, sőt az itáliai nyelvjárásokig tárgyalja a kérdést. Ez az első nyelvtörténeti, első modern irodalomtörténeti és poétikai mű az egész világirodalomban: befejezetlenül is valóban korszakalkotó tudományos

munka. A tudatos költő műve, aki számára a költészet tudomány is. Leszámol benne nyelvvel és versformákkal, mintegy anyagával és eszközeivel, úgyszintén elődeivel és költőtársaival — szóval mindennel, amit örökölt; hivatalosan elismeri a nagy örökség átvételét, melyet majd oly fényesen fog gazdagítani.

De a tudós munkát újabb bujdosás szakította félbe: 31. Dante nem sokáig maradt Veronában. Bántotta ez a koldusélet: nem akart nagyurak ingyen vendége lenni tovább. így elhagyta a vendéglátó Scaligereket: s lehet, hogy tőlük Padovába ment; de mindenesetre töltött egy időt Bolognában, s talán igazuk van azoknak, akik azt hiszik, hogy e híres egyetemi városban tanítással tartotta fenn magát. Bizonyos, hogy Itália tájainak és városainak abban a megbűvölően tarka gyorskép-galériájában, mellyel Dante nagy költeményét mintegy illusztrálja és dokumentálja, Bolognának is jut néhány nagyon életteljes pillanatfelvétel, nemcsak egy megkapó impresszionisztikus utcarészlet — a híres ferdetomyokkai, amiket még ma is láthatunk (*Pok. XXXI. 136.*)

— hanem célzás a nyelvjárásra és szokásokra, s némi erkölcsrajz is, nem nagyon kedvező. (*Pok. XVIII. 58.*)

A tudós város kapzsiságáról többet beszél Dante mint tudományáról, s az egyetemet csak gúnyos összefüggésben említi, a theologiai szörszálhasogatásokra célozva, amiket ott tanítanak. (*Pok. XXIII. 142.*) Talán már Bolognában megfogant a költő sorsszerű kiábrándulása az emberi észbe vetett nagy hitéből. Az ész oly könnyen lesz a csalás és csalódás eszköze! s el lehet mondani, amit Dante el is mond, hogy „az ördög is logikus” (*Pok. XXVII. 123.*)

Bolognából 1305-ben száműzték a fehéreket és gibelineket. 1306 október 6-án a költő Lunigianában volt. Francesco Malaspina, a leghatalmasabb idevaló úr politikai békeszerződést kötött Luni püspökével, s Dante volt ez ügyben az ügyvivője. Dante ezt

az összeköttetést is dátumszerűen megjósoltatja magának a túlvilágon: nagy melegséggel beszélve a Malaspinákról, de meglepő pártatlansággal említvén családi politikájukat, melyért a ház egyik tagja a Purgatóriumban vezetkel. Luni neve szintén megjelenik a nagy Költeményben. A költő tesz egy célzást a város politikai hanyatlására, az emberi dolgok múlandóságáról szólva. De ami itt igazán megkaphatta, az a természet volt, a carrarai márványbányák regényes hegyvidéke, hol ő is bizonytalán gyakran merült el ég és föld csodáiba, mint amaz etruszk jós kiről egyhelyt beszél s ki Luni hegyén hol Carrara népe irt erdőt — hátuk lenn a hegyre hátall —

lakni a fehér márványok ürébe
húzódott, honnan csillagot figyelve
vagy tengert, semmi gát nem állt elébe.

(*Pok. XX. 47—51.*)

E bércek aljához talán egy új lobogás, egy kései szerelem emléke is tapad: legalább a *Montaninához*, a „hegyvidéki lány”-hoz irt verseket ez időbe helyezik az életrajzírók. Bizonyos, hogy e tájra többször is visszatért: előbb Casentinóba ment, aztán Forliba, majd ismét Lunigianába. Vad hegyi tájképeket, vízeséssel, forrásokkal, kanyargó folyókkal (*Pok. XXX. 65., Purg. V. 94., XIV. 43.; Pok. XVI. 99.*) portrékat (*Purg. XXIV. 32.*) rögzít költeményébe, mint útja ereklyéit. Kétkedve és nehezen követjük utait, mint a homokba vesztett nyomokat: majd itt, majd ott tűnnek föl újra, néha elmosódva, kétesen.

1309 elején a hagyomány szerint Párisban volt. Mohón kereshette ezt a helyet, Bologna mellett a világ másik híres egyetemét, székvárosát filozófiának és teológiának, az Emberi Ész reményeinek és kételyeinek. Itt elevenen éltek a költőt izgató nagy kérdések, egymást érték a filozófiai előadások és hitviták. A Paradicsom egy verse gyaníttatja, hogy Dante jelen volt egy hírhedt dispután: még az utcát is megnevezi, ahol az lefolyt, és hang-

súlyozza a vita szenvedélyességét. (*Pár. X. 137.*) A költő mintegy új szerelmével akarhatott leszámolni. Bár nem volt pénze a doktori fokozatok elnyerésére, mégis reménnyel jött a megénekelt Királynő székvárosába, annak a Filozófiának udvarlására, akit kételyein keresztül is szeret és kíván. De óh minő hölgy ez a Filozófia!

Azt hiszed mikor közeledsz feléje, hogy benne fogod megnyugvásodat találni, hogy az ő szerelmével fogod megérteni az élet titkát, a mindenség értelmét. De a büszke hölgy nem elégíti ki soha: csak vágyakat ad és aztán hidegen elfordul; sőt syllogismusaival csak „földre vonja a szellem szárnycsapását”. (*Pár. XI. 2-3.*)

Dante mindjobban érzi ezt és szimbolikus szerelmi énekei a büszke nőhöz szólnak, aki soha meg nem hallgatja. Mind tisztábban látja, hogy a filozófiában nem lehet igaz üdvöt; s új meg új nosztalgiával merül föl lelkében az elvesztett égi sugár, Beatrice képe, s Beatrice most még többet és nagyobbat jelent mint azelőtt. És Dante tudja már, hogy a nagy könyvnek, melyben kora egész filozófiáját akarta összefoglalni, a *Szeretetvendég-ségének* befejezetlenül kell maradnia.

Közben nagy hírek fordítják meg újra e csodá- 33. latos életet. Itália nagy üstje kavargott: a francia király, a pápa, a császárság ... Mi oka lehetett Szép Fülöpnek öccsét, Valois Károlyt Toscanába küldeni Dante vesztére — a pápa rendelkezésére, kivel már akkor sem volt jó viszonyban? Azt remélte, hogy Itáliában befolyást biztosítva a római császárságot magának szerezheti meg.

A császári trón ismét üres volt; Albert, Habsburgi Rudolf fia, orgyilkos kéznek esett áldozatul; s különben, német ügyeivel lévén elfoglalva, azelőtt sem sokat törődött a római koronával. Itália magában, egység nélkül, örök pártvillongás és belső harc hazája, kész prédája volt minden hatalmaskodónak.

A bujdosó költő ezidőben hagyta el a vajúdo félszigetet; de lelke vitte magával annak fájdalmaival és

szaggatottságát; már fölébredt benne a hazafinak az az új típusa aki túllát városán s mind nagyobb egységet ölel magához az emberiségből: nem volt többé firenzei csupán, hanem olasz! A mai olaszok nem hiába látják benne az olasz egység első apostolát; s számunkra, kik ma az európai egység gondolatával küzdünk, különösen érdekes nyomon követni ennek az egység gondolatnak fokról-fokra való hódítását e nagy középkori lélekben. A Purgatórium VI. éneke a tépett és ezer darabban vérző Itália hatalmas sóhaja az Egység felé, amit csak egy erőskezű császártól remélhet. A halott Sordello, meghallván, hogy Dante is olasz, repesve tárja ki karját feléje: e jelenethez fűzi a költő kifakadását:

Rab Itália, hajh, nyomor tanyája,
kormánytalan hajó vad fürgetegben,
világnak nem úrnője csak rimája!
Lám, alig földed szent neve kirebben,
s honfitársát holtan e drága szellem
fogadja testvérénél melegebben
míg élve benned testvér testvér ellen,
kit egy fal övez és egyazon árok,
nincs hogy egymással hadat ne viseljen.
Nyomorult! bár szemekkel körbejáród
tengered partját, s mély öledbe nézel,
békével boldog pontod nem találod!

Mit ér hogy féket tett rád gondos ésszel
Justinianus, ha üres a nyerged!
neved annál nagyobb szégyenbe vész el.

Aj, bitang nép, ma is hű lenne lelked
és hagynád Caesart ülni az ülésben,
ha az Isten szavait nem felejtet.
Nézd, milyen bokros a paripa! Nézd, nem
tűri fékét, mert nincs sarkantyuzója,
mert te tartod kantárát gyenge kézben!
óh német Albert, mért szálltál le róla?
Tenéked nem szabadott volna félned
nyerget vetni a bús vadságu lóra.

Jöjj, nézz Rómádra, hogy sír, csupa jajban,
özvegyen, árván; s ezt zokogja folyvást:
„Cézárom, miért nem vezetsz a bajban?”

Itália minden várossá apró
zsarnokkal telve, s új Marcellussá lesz,
ha pártot gyűjthet, minden apró rabló . . .

(*Purg. VI. 76—126.*)

Képzeltető, mily türelmetlenséggel tekintett Dante az új császárválasztás elé, mely 1308-ban végre megtörtént. V. Kelemen, a ravasz gascognei, akinek épen elég oka volt átkosan érezni a francia királyság hatalmát, maga vitte ki titkon a választóknál, hogy Szép Fülöp reményei ellen Luxemburgi Henriket ültessék a császári trónra. — VII. Henrik! Mennyi epedés, mennyi várakozás fűződik e névhez! A fehérek, a gibelinek, mindazok, akikben égett a lelkesedés a római császárság hagyománya iránt, az elkeseredés a pápaság vagy francia királyság túlkapásai ellen, új Mózesként várták. Dante maga előre megépítve látta székét a Paradicsomban, amelyre hajh! nagyonis hamar rá fog ülni, hamarrabb, mint a költő az övére:

Ama nagy trónra, melynek díszein jár
szemed, mivel már a Korona rajta,
előbb mint e Lakzi borából innál,
ül majdan Henrik, kit a földnek ajka
császárnak mond, s ki jön, hogy megjavítsa
Itáliát, bár nem érett az arra . . .

(*Par. XXX. 133—8 J*)

A császár sokáig váratott magára; a pápa — ki időközben Avignonba költözött s mindjobban Szép Fülöp gyámsága alá került — késleltette a koronázást; Dante úgy érzi, hogy aljasan rászedte a császárt. De végre 1310. szeptemberében megérkezett a hír.

VII. Henrik megindult Róma felé.

S Dante sietett haza Itáliába: sietett császárhoz elébe! 34. Személyesen üdvözölte az új Vezért, a nép Szabadkáját. Remélte, hogy most minden megváltozik, új éra kezdődik s bizonyly ő is visszatérhet hálátlan szülővárosába. S mintegy az egész olasz világ felelősségét magán érezve, levelet írt Itália összes uralkodóinak

és senatorainak, engedelmességre és alávetésre buzdítva őket.

S talán ekkor írta azt a latin könyvet is, *De Monarchia*, melyben filozófiailag megalapozza a Császári Sas isteni jogait. De több ez a könyv korhoz és helyhez kötött tendenciózus röpiratnál: hatalmas lépése a költőnek — és az emberi léleknek — a Béke és Egység szent gondolata felé, mely soha jobban nem izgatott bennünket mint manap. Dante Monarchiája avulhatatlan politikai utópia, örök álom a világ egybeolvasásáról, az ember testvériségéről. Ebben az álomban, mely szervesen nőtt ki a középkor keresztény életnézetéből, s mégis a 20. század távol reményei felé ível, az egész föld egyetlen birodalom, s amint egy úr van lelkiekben, a pápa, úgy egynek kell lenni világiakban is: ez Róma császára. Mindkettő Istentől van és isteni jogait bizonyítja a világtörténet: így találkozik az eszmény a hagyománnyal. De ugyancsak a történet int hangos szóval, hogy béke és testvériség az emberek között csak úgy lehet, ha egyik hatalom sem avatkozik a másik jogaiba: az Egyház nem vágyik világi uralomra, s a világi erőszak nem korlátozza az Egyház szabadságát.

Rómának, mely a világot nevelte,
két napja volt, mely vezetni az Isten
s a világ útján, fényt szétlővelte.
De fényük egymást kioltotta: mígnem
a pástorbottal egy kézben a szent Kard
kellett, hogy bénuljanak erejekben,
mert így az egyik a másiktól nem tart!

(Purg. XVI. 106—112.)

Ezért tett rosszat Konstantinus, ki a pápát világi uralommal ajándékozta meg; de rosszat a világi uralkodó is, ki az Egyházat ereje alá akarja hajtani. A két hatalom függetlensége, és a világ államainak egyesülése e két hatalom alatt, biztosítja a testvérharc megszűnését keresztény és keresztény között, azt az örök Békét, melyet elérni az Ember célja és kötelessége.

De mindezek vágyak és elméletek: a valóság 35. már akkor is másképp festett. Casentinóban meghallotta Dante, hogy a firenzeiek lebomlás helyett heves ellenállásra készülnek a császár ellen. E hírre sürgősen Toscana határszélére utazott, mintegy hazája kapujáig, az Arno forrásaihoz, a „megátkozott folyó” mellé, melynek útjáról valóságos kis geográfiai képet rajzol a Purgatórium XIV. énekében. Különös geográfia ez, egy száműzött sötét mappájából: eleven kígyóként vonaglik előttünk a „vad víz”, az „átkozott és szerencsétlen Árok”, mérges hajtások bozótjai között, emberi vadak, disznók, kutyák, farkasok tanyáit érintve. A purgatóriumi lélek, akinek ezt a földrajzi leírást Dante a szájába adja, meg sem meri nevezni az átkozott folyót: borzad a nevéből, mint egy baljós szótól. Ez a lélek épen annak a Fulcieri da Calbolinak a nagyapja, aki 1302-ben Firenze új podestája lett, s vadúl folytatta a fehérek üldözését, melyet előde Dante száműzésével kezdett meg.

Kel unokád már, hogy vadásza légyen
majdan e vadvíz menti farkasoknak ...

(Purg. XIV. 58—9.)

Nem, Danténak nem volt mit remélni ettől a várostól.

1311 március 31-én szenvedélyes levelet intéz szülőföldje polgáraihoz, hevesen korholva őket lázadásukért a császár istenadta tekintélye ellen. A firenzeiek Baldo d'Aguglione reformjával feleltek: mely kizárja Dantét az amnesztiából s megerősíti elítéltetését.

A császár pedig vonakodott a hatalmas Firenze ellen fordulni. Egyelőre a lombard városokat vette sorba. Dante hát április 16-án újabb levelet írt magához VII. Henrikhez címezve. Ebben azt bizonyítja, hogy minden cézár-ellenes rebelliónak főfészke Firenze, s kéri a császárt, hajlítsa útját sürgősen a bűnös város felé.

De Henrik más úton ment Rómába, megkoronáz-

tatta magát egy bíborossal, és csak visszajövet vette útját Firenze alá. Egy hónapig hiába ostromolta a várost. Végreis otthagyta. A következő évben a nápolyi királyság elfoglalására indult; útközben Sienában megbetegedett, s Buonconventóban 1313 aug. 24-én meghalt, fölcserélve e földi császárság trónját avval az égi trónnal, az örök fényrózsában, melyet a költő álmai szántak neki.

A TŰLVILÁCI ÚT

36. Mert a költő ezidőben már építette a paradicsomi trónusokat és méregette a Poklok árkait. Mint anynyunkat, őt is a szerencsétlenség ösztökéje térítette lelkének igazi útjára. Amint élete nagy reményeit egymásután veszni látta, lassankint megértett mindent. Most meglátta életének döntő nagy hibáját: hogy elfeledhette Beatricét, az Égből jött misztikus Sugarat, akiben egyedül találhatott szíve üdvöt és megváltást! Megértette, hogy az ember hiába küzd a maga elszakadt és csip-csup erejével és tudományával: ahhoz, hogy ős célját elérhesse, nyugalmát meglelhesse, hogy *hazataláljon*, segítség kell, egy sugár az Istentől, amaz ősi Lénytől, akiben szeretettel egyesül mindaz, mit itt a földön szerte elegyülni látunk (*Par. XXXIII. 85—7.*), akiben minden ellentétek megoldáshoz jutnak. Segítő Sugár kell, nevezzük e Sugarat Vallásnak, Malasztnak, Beatricének, akárminek! Belátta, hogy az ember magában nem tehet és nem tudhat semmit: de e Sugár segítségével megtisztulhat és fölemelkedhetik az Istenig, az Epétől a Mézig. Belátta, hogy a tudomány, a Filozófia is csak úgy szállhat, ha ez égi Erő ad neki szárnyakat.

S megértette, hogy egész élete egy nagy kerülő volt, melyen ez Igazsághoz jutott. De nem felesleges kerülő. A rossz a Jó eszköze. Keresztül kellett mennie minden poklon és megtisztulnia minden Purgatóriumban, míg haza érhetett lelkének Paradicsomába, szegény eltévedt

ember, ez Élet erdejéből. Érezte, hogy az emberi tudás és művészet becses vezetője volt e Poklokon és Purgatóriumon át, habár a Paradicsomba csak maga Beatrice vezethette is. Sőt úgy érezte, hogy a pogány Vergiliuszt, kiből ezt a *pusztán emberi* tudást és művészetet megismerve látta, maga Beatrice küldötte útjába, hogy vezesse a Nagy Kerülón, addig míg majdan maga az Égi Hölgy át nem veszi a vezetést.

Ez a szimbolikus életrajzi és lírai értelmezése Dante túlvilági útjának, nem valami utólagos magyarázat, nem csupán késői olvasók kísérlete a titokzatos látomás megközelítésére, melynek csírája már a Vita ?{uova végén megmozdulni látszik. Ez magának a költőnek teljesen tudatos élménye: amit legjobban mutatnak azok a szavak, amiket a Paradicsom földi küszöbjén, a Divina Commedia legfontosabb helyén az új szépségben megjelenő Beatricének ad szájába. Beatrice valóságos szimbolikus életrajzát mondja el pár sorban a költőnek, akit Ég kegye tett

erő szerint olyanná az új élet
 küszöbjein, hogy jó szokás csírája
 benne csodálatos gyümölcsre érhet.
 De mennél több hull ég áldása rája,
 annál gazosabb lesz a föld, ha rendben
 nem művelik, s rossz mag kerül alája.
 Egy darabig csak jött amerre mentem.
 Fiatal szemem igaz útra vonta,
 míg földi arcommal előtte lengtem.
 De amikor második *korszakomba*
 elértem én és életet cseréltem:
 elvált és tőlem máshoz tért naponta.
 Amint húsból a szellemig fölértem
 és nőtt az erény bennem és a szépség,
 láttam, hogy mind kevésbé hévül értem
 és hamis út felé fordítja léptét
 csalfa képeit követvén a Jónak
 amellyek máshogy adják, mint Ígérték.
 És mitsem ért kikérni titkos szónak
 erejét sem, hogy tán álmában intsem:
 mert oda se nézett a Sugalónak.

Oly mélyre süllyedt: láttam, íme nincsen
 eszköz üdvére más mint megmutatni
 a veszett népet az örök bilincsben.

(*Purg.* XXX. 115—38)

„Ezért kellett” — folytatja tovább Beatrice — segítségére küldeni azt „aki idáig fölhozta”. Ezért a veszett népen át, leszállni a világ fenekére, s majd fáradságos erőfeszítéssel fölemelkedni a vezeklés és tisztulás kanyargós meredekjén. S ezért, túlhágva minden földi reményeken és ambíciókon, megérteni az emberi tudás és cselekedet hiúságát; hogy majd kitörhessen a megvető büszkeség diadalmas himnusza a Paradicsomban:

Óh jaj, halandók ezer balga gondja,
 okoskodástok garmadára öntvén,
 mely szárnyatok csapását földre vonja!
 Egyiknek a *vény*, másiknak a *döntvény*
 kell, más hatalmat bírní cselre, karra
 vágy, más pap lenni, a talárt felöltvén;
 rabolni más; más polgári iparra;
 van aki húsba kötve és gyönyörbe
 gyötrődik; más csak pihenést akarna:
 s én mindé dolgok nyűgét összetörve
 Beatricével a magasba szálltam! . . .

(*Par. XI. 1—11.*)

37. S így történt, hogy Dante abbahagyva földi terveit s tudományos munkáit, visszatért nagy misztikus álmához, melyre annyiszor gondolt, melyet annyiszor elhagyott, s melyben Beatrice dicsőségét egy hatalmas, világot átölelő vízióval készült ünnepelni. Egy nagy kalandos utazás víziójával, a mindenségen át föl az Istenig! Kalandos és fantasztikus az út, mint ama merész felfedezők érdekes utazásai, akik már e században kezdték indígtatni híres hajóikat ismeretlen világrészek felé, mert ébredt már a Kíváncsiságnak az a szellője, ami a hódító Renaissance-ig hajtott. Ez a fantasztikus szellő biztosan ott van a Dante utazásának hajtóerői között. Kiben égett borzongóbb kíváncsiság s szentebb hódításvágy mint az ő tetterős szellemében? Ám az ő utazása nem-földi utazás. Extatikus túlvilági

út az, mint régi látnok barátok jámbor víziói: mert nem Dante volt az első, aki poklokra szállt. A középkori fantáziának kitaposott útja ez. Dante mégsem e jámbor szerzetesek nyomait követi, s nem valamely önsanyargató hisztériás szentet választ kalauzul. Nem; — hanem Vergiliuszt, aki nem is volt keresztény, s még a kereszténység előtt ereszkedett pogány hősével az Alvilágba, melyet a legősibb és legemberibb fantázia már, kortól és vallástól függetlenül, megszótt álmaiból, s önön lelkének sötét mélyeiből. És Beatricét, azaz a Szerelmet, akit minden lélek magában hordoz. Az a kereszténység, mely ezeket választja vezérül, nem egy kor vallása, hanem egy léleké; nem is egy léleké: magáé az emberi Léleké.

S az a Túlvilág, ahova e szimbolikus Vergiliusz és Beatrice elvezetnek, nem valami élettől idegen képzelet üres fantazmagóriája. Ellenkezőleg: maga az Élet ez, fölfokozva, sűrítve, mélyítve és megmagasítva, egy másik regiszterben, ennek az innenső, földi világnak hangjaival, képeivel, sőt szagaival és illataival teli, eseményeivel és alakjaival. Ez a fantasztikum az Élet anyagából van szöve és az Életet jelenti. Ha különösnek találná valaki, hogy egész füzetet írván a *Költőről*, csak im a végén szánunk pár oldalt a *Műnek*., amely mellett pedig minden más mellékes: azt felelhetjük, hogy minden szavunk a *Divina Commedidról* szól, elejétől fogva és akkor is, mikor a költő életének emberi miliójét s látszólag egészen távoleső történeti gyökereit bontottuk szálakra. Nem volt még mű, mely ennyire az életből nőtt ki s ennyire magát az életet foglalta össze, egy egészen egyéni életet, mindavval, ami ezt az életet alkotta: vagyis mindavval, amit ez a lélek életében látott, hallott, tudott, érzett. Az egész történettel, az egész életrajjal; a mai irodalomban csak Proust lehetne példa hasonlóra. Így lesz ez a hatalmas líra egyszerűs mind a leghatalmasabb epika; nemcsak

a fantasztikus utazás epikai kerete teszi azzá, hanem mindaz az életanyag, amiből ez a fantasztikum épül, s mindaz az élet, amit *jelent*. A költő élete, és hazájáé és koráé; egyéni és jelenvaló, aktuális élet. Ebben a túlvilágban épannyi szó esik az élőkrol mint a halottakról. A Paradicsom fényrózsájában már előre elkészítve a Trónok; a gonosz ember lelke (például ama szárd ördögé Branca d'Oriáé) már életében a Pokolra száll, s helyét a földi testben egy ördög foglalja el; a simóniás pápa már várja utódját, kinek súlya alatt majd lejjebb kell csúsznia pokoli gödrében. Dante kifogyhatatlan a fantasztikus ürügyekben és ötletekben, melyekkel az aktuális életnek mintegy külsőleg is túlvilági polgárjogot szerez. A halottak különös látással bírnak, mely tovább is az élethez kapcsolja őket; az élők sorsa nem ismeretlen s nem közömbös előttük. Imák, emlékek, bánatok, szerelmek láncai nyúlnak át össze-vissza bogózódva ég és föld és pokol között; s ezeket a láncokat csak a legelvetemültebb gonoszság vagy a legmagasabb extázis szakítja meg, — cinikus nemtörődés vagy rajongó elfeledkezés — mint az embert-emberhez fűző láncokat az életben is. Szóval ez az Isteni Színjáték egyúttal a legteljesebb emberi színjáték, a pokoli bűnök és szennyek naturalizmusától az emberi lélek csodálatos fölemelkedéseinek paradicsomi zenéjéig ívelve, rendkívüli sűrítettségében szinte beláthatatlan gazdagságú és tarkaságú életanyagot ölelve föl, alakok, események végérhetetlen sokaságát, amelyek együtt egyetlen nagy lélek vallomásává, egyetlen szimbolikus és rendeltetési élet tartalmává szövődnek.

Rendeltetési és szimbolikus életet mondok, mert ez a véletlen életsors, ez az aktuális eseményhalmaz, ez az egyéni és lírai vallomás, mely Dante fantasztikus utazásának igazi értelme és tartalma — annyira, hogy a Tűlvilág költője még legmagasabb szárnyalásában is teljes lelkével, minden idegével bennmarad földi életének

és korának szenvedélyeiben, politikai küzdelmeiben s egyéni keserűségeiben, — mégis voltaképp maga is csak illusztrációja és szimbóluma valaminek ami már túl van az egyén sorsán és líráján: mert nemcsak Dante sorsáról van itt szó, hanem az Emberi Lélek sorsáról ez élet útvesztőjében s örök küzdelméről a Megváltás felé. Itt, e rettenetes küzdelemben, melynek halottjai is vannak, — s ezt jelképezi a Pokol — de diadalmasai is; az emberiéleknek ez olthatatlan istenhez-törésében, van a Költemény misztikus és metafizikai háttere, s mintegy *titkos értelme*. Ilyenformán Dante élete nem véletlen és egyéni érdekű, hanem szimbólumokkal teljes, rendelteteses és prófétai élet — mint a mi költőink közt például Adyé — s maga a sokértelmű költemény hármias rétegzettségű szimbólum-épületté válik, mint ahogy a költő maga is kijelenti: mert a szószerinti jelentésen kívül, amely egy fantasztikus vízió leírása, van egy történeti — azaz életrajzi és politikai — s emögött még egy harmadik, titkos és szimbolikus jelentése.

Igy mélyebb és bensőbb alapja és kihangzása van annak a misztikus hatású hármias szövének, amit Dante hatalmas vers-épületének minden részében és vonatkozásában végigvisz, anélkül, hogy valaha is mechanikussá vagy fárasztóvá válnék. A nagy költemény természet-szerűen tagolódik a szent hármias szám szerint: mert a méltóságteljesen kerek számú — épen száz — énekből, egy bevezető éneken túl, 33 jut a Pokolnak, 33 a Purgatóriumnak és 33 a Paradicsomnak. Az énekek megközelítően egyforma hosszúságúak (átlag 140 sor körül; összesen az egész költemény 14.000-nél több) s a hármias szövének lehatol a rímig és strófaig; mert Dante a korabeli költészet gazdag zengésre törekvő formái közül épen a terzina-formát választja, mely háromsoros strófaiban hármias rímeket fon át olyan módon, hogy e strófák vagy terzinák egymásba kapcsolódnak, a rím átmegegyezik egyikből a másikba, s a fonatot seholsem

lehet elvágni, egyfolytában fut le az ének végéig. Ez a sűrű, fölbonthatatlan szövés, s ez a szinte geometrikus szisztéma külső eszköz a költőnek arra, hogy terhesen gazdag és tarka anyagát, mely egy egész élet, sőt egy egész kor szinte lexikálisán teljes esemény' és tudástömegét foglalja magában, egyetlen, hatalmas, felbonthatatlan, tömör és architektonikus kompozícióba építhesse, ahol mindennek megvan a maga kimért helye, mindennek ép annyi, amennyi szükséges, alakok, események, plasztikus tömörséggel, egy-egy célzásban megkapják értéküket és szerepüket, minden szó szinte matematikai súllyal bír, semmi sem véletlen, semmi sem képzelhető másutt, mint ép ott, ahol van.

Ezt a külső, szimmetrikus tagolódást s szinte hierarchikus pontosságú elrendezést mintegy belsőleg indokolja s magátólértetődővé teszi a Dante-korabeli skolasztikus teológia racionalista szelleme, mely a hit tételeit az emberi ész rendszerébe iparkodván fogni, a bűnöket és erényeket, s még a túlvilág poklát és egét is, ördögi seregeket és angyali karokat, matematikai és hierarchikus osztályozásnak veti alá. Ez az elvont klasszifikáció Dante költői szellemében vízionárius konkrétságot nyer, a matematika topográfiává jegecedik, s így alkalmazza Dante, először a modern irodalomban, a nagy fantasztikus írónak azt a módszert — Swifttel vagy Poeval kellene összehasonlítani — amely a „nem-ismert tartományokról” a szemtanú és tudós pozitív exaktségával tud beszélni, és egy másik nagy költő szavait idézve,

a légi semmit állandó alakkal
lakhellyel és névvel ruházza fel.

Dante Pokla vagy Paradicsoma nem határozatlan ködben s fénybe vesző birodalmak, mint a Milton-félek: hanem pontosan körülhatárolt, számokkal fölmérhető és részletekben is elképzelhető részei a Térnek, akár egy Wells-regény színhelyei, a realitás minden kellékével; s így

vetíti a költő a lélek történetének elmosódó állomásait a,belső időből mintegy a külső térbe, ahol azok határozott beosztást, világos tagolódást nyernek.

Mégis megőrzi ezt a térbe vetített és matematikailag tagolt konstrukciót a pusztá mozaikszerűségtől és sematizáló külsőlegességtől az a hatalmas belső líraiság, mely minden során előmlik, behat nyelvének pórusaiba s ízes zenével itatja szavait. Az *Isteni Színjáték* voltaképp lírai költemény — e nemben legnagyobb a világirodalomban. Az epikai és racionalisztikus kivetítés csak arra szolgál, hogy ezt a líraiságot az ellentét hatalmával s mintegy valami elnyomott belső erő hatásaként annál jobban kihangsúlyozza. Ez a belső líraiság az mely Dante költeményét különválasztja a világ többi u. n. „nagy eposzaitól”, azaz „magasztos” költeményeitől, melyek egy-egy nemzeti vagy vallási közösség lelki vagy történeti válságait mintegy kollektív és objektív módon, kívülről nézve fejezik ki. Dante eposza nem ily „kollektív”: ő a saját lelkének belső történetét mondja. Az egyént éneкли. De épen ezáltal lesz műve az *egész emberiség* eposzává, az emberi lélek belső eposzává.

Érthető ha ez a költemény, mely belülről ennyire különbözik minden más eposztól, külső megjelenésében sem követi azt a tradicionális eposzi formát és konstrukciót, amit a nagy eposzköltők a századok folyamán kifejlesztettek s szinte kötelezően hagyományoztak egymásra. Daniénál hiába keressük az invokáció, exozíció, enumeráció és divina machina megszokott gépezetét; hőse nem valami „felséges személy”, mint az eposz szabályai kívánnák, hanem maga a költő; a szerelem nem a komor harcokat tarkító epizód benne, hanem maga a „cselekmény” magasztos mélye és lényege, s az egész költemény minden ízében maga a modernség, merészség és újság nagy társai mellett. Ez a modernség kezdődik már magával a nyelvvel és vers-

sel: mert a klasszikus héroszi versek helyett a modern *köznyelv* rímei csendülnek itt.

Boccaccio azt állítja, hogy Dante eredetileg latin hexameterekben kezdte poémáját: *Ultima regna canam...* Mikor ezt a szándékát megváltoztatta, evvel nagy történeti cselekedetet vitt végbe: polgárjogot adott a modern, köznyelvi költésben a magas és magasztos zsánemek. Noha az ő célja inkább az ellenkező volt: a saját magasztos költeményében akart polgárjogot adni az alacsonyabb és csöndesebb — szerelmi, komikus és naturálistikus hangnemeknek. Ezért nevezi költeményét Kome'diának: amihez későbbi korok tisztelete az *Isteni* jelzőt csatolta, mintegy jelezve, hogy az alacsonyabb hangnem bekapcsolása nem ártott meg a Nagy Mű fenségének és szentségének. Dante — aki több ízben maga is szentnek mondja ezt a Komédiát — nyilván *egész* életet akart adni, s azt is adott: leszállva a legmélyebb Pokolig, nem riadva vissza az emberi szennyek és durvaságok legmeztelenebb ábrázolásától sem; de hatalmas ívben szárnyalva föl onnan, s emelve föl magával nyelvét, a lekicsinyelt, modern *köznyelvet* is, a lélek minden purgatóriumi vágyán és küzdelmén át a Paradicsom legétherikusabb zene- és fényáradásába.

Poklon át jutni a mennyekbe! A költemény bevezetése épen ezt a különös kerülőt igazolja az Élet erdejében eltévedt ember mithoszával, akinek számára nincsen immár egyéb menekülés, mint leereszkedni az erdő legmélyebb barlangjába, a Lélek legrettegetesebb sötétjeibe, s mintegy hősiesen szembefordulva a világ aljával és salakjával, mely megzavarta útját, azon át törni új küzdelem, új remény és a végső Fények felé!

Csak égi Sugár adhatja meg erre az erőt, csak a legnagyobb földi tudás és művészet a segítséget. Az égi Sugár maga Szerelem, Beatrice, ő küldi Vergiliuszt, a földi tudás képviselőjét mint Dante kalauzát. S így hatol le a két költő a Pokol földalatti tölcserébe,

mindig mélyebb bűnök és kínok képein keresztül, egész a Föld középpontjáig, amit Dante konkrét fizikai és geometriai fantáziával gondol el, akár valami modern tudományos regény szerzője. A Pokol körei, melyek az emberi léleknek saját bűnéből való tehetetlen kínlódását, megkövesülését és elhalását jelképezik, vad, szennyes, rettenetes és bohózatos jelenetek színhelyei, ahol teljes érvényre jut a középkor groteszk elképzelése. A Poklot különös plaszticitása, a lélek legsötétebb mélyeibe való lehatolás, a megvilágítás és árnyékolás hatalmas ereje, a szenvedélyek naturalisztikus rajza, a nyelv kemény, zordon, olykor durva tömörsége a modern, romantikus szellem számára a Divina Commedia legnépszerűbb kantikájává tették. Az örök sötétség és örök lázadás birodalma egyúttal az árnyak domborjátékának s a dagadó izmok dacának birodalma, s Dante művészetét e részben a szobrászok művészetéhez szokták hasonlítani.

Egészen más a Purgatórium levegője. A földalatti utasok a glóbus túlsó félgömbjén az Óceán titkos szigetére érnek ki, ahol a Purgatórium sziklahegye nyúlik égnek. E hegy erkélyein, réglátott napfény és új csillagok alatt, festői meredélyek ormain s pihentető virágos völgyeken át, kinyílnak a színek virágai, melyek a Pokol éjjelében elrejtőztek; a szobrász után a piktör dolgozik itt, finom ecset, árnyalatos és tarka paletta. A győzni-kezdő élet színei, a küzdelmes és reménykedő emberiség palettája. A Purgatórium a legemberibb része a nagy költeménynek. A Szabadság országa ez, s az emberi léleknek szent lehetőségét - példázza: fáradtságos küzdelemmel felülemelkedni a földi szennyeken, melyek a Pokolba, a végső Rabság országába, húznak alá. A Purgatórium kínok és remények helye, mint maga az élet. A saját bűneibe bonyolult, megsúlyosodott lélek nehezen mássza a szent hegy utait. De a tetőn a Földi Paradicsom várja, Ádám

és Éva egykori lakhelye, az elvesztett ártatlanság kertje. Ott megkapja a felejtés és jobb-émlékezés italait. S onnan majd az egekbe szállhat, a Mennyei Paradicsom felé. Édennek e csodás küszöbein, a mennybemutató bérc csúcán, a Purgatórium végső énekeiben, emelkedik a szent költemény is csúcspontjára, egy csodás víziót vezetve a lélek elé, nyelv és képzelet páratlan színpompájában; ez a vízió az Égi Sugár diadalmenetét szimbolizálja az emberek közt, a Bűnbeesés kertjének varázsos miliójében; próféták és evangélisták vezetik a Menetet, s az Egyház diadal-szekeréből Beatrice száll ki. . . így lesz a költő fantáziájában a legmagasabb égi és földi dolgok középpontja a Szerelem, a saját szerelme, mely átvéve a vezetést a profán Vergiliustól, elhagyja a földet s a menny zengő szféráiba röpti.

Ha a Pokol művészetét a plasztikával, a Purgatóriumét a piktúrával hasonlítják: a Paradicsomnak a muzsika az analógiája. Az utolsó kantika csupa fény és zene. De lelki fény és lelki zene, nem a külvilág képeiből, hanem a lélek saját elmélyedéséből szublimálva: Filozófiából és Vallásból. A költő — mint a Lélek — fokozatosan veti le az érzékek nyűgeit, hogy ez étherikus világba emelkedjék, túl már a színeken és történéseken A Paradicsom a Divina Commediának legnehezebb része. A középkori filozófiának legmagasabb fölemelkedései olvadnak itt szárnyaló poézissé; s megértésük lehetetlen annak számára kiben nem él a Gondolat türelme s izgalma. Tartalmuk olykor visszariaszt: a kérdések, melyeket Dante kora a legégetőbb bölcséleti problémáknak látott, ma semmiseknek tűnnek föl — első pillanatra; de hántsd le a száratag héjat: tartós és tartalmas magra lelsz. Örök dolgokhoz érsz, melyekhez képest a te korod sem fontosabb mint a Középkor. S csodálatos lépcsőkön át érkezel mindig nagyobb fénybe és zenébe, míg végre, minden egeken túl, a mindent

befoglaló Empyreumba jutsz, a nagy Fényrózsza s az Isten trónja elé; s a költemény az istenlátás rajzának kábító kísérletével ér véget, mely mint a napbanezés . . . Dante egyetlen szóval sem jelzi visszatértét a földi világba, fölébredését a nagy Vízióból: az elröpített nyíl az Ég magasában eltűnik szemünk előtt.

UTOLSÓ REMÉNYEK

De csak mégis vissza kellett térni a földre, sá- 38. padtan, sötéten, égő szemekkel, „több évre soványan” a nagy utazástól: mintahogy egy Boccaccio-féle anekdota meséli, az öreg asszonyról szólva, aki Dante láttára rémülten csapta össze kezeit:

— Látszik is rajta, hogy megjárta a Poklot!

Ha nem a túlvilágét: az életnek poklát bizonyral megjárta. A hagyomány azt tartja, hogy Henrik halála után a Santa Croce di Fonté Avellana nevű klostomba, Gubbiohoz közel, egy idegen zarándok érkezett, kopott, szegényes öltözetben, külső és belső megtörtség jeleivel, s mikor a barátok szánakozva kérdezték, mit keres zár-dájukban, ezt az egyetlen szót felelte:

— Békét!

Energiája mindazonáltal nem törött meg, cselekvés-vágya nem aludt ki egészen. Mikor 1314 áprilisában meghalt V. Kelemen, az avignoni pápa, Dante levélben hívta fői a bíborosokat, hogy olasz pápát válasszanak: szabadítsák föl az Egyházat a világi erőszak járma alól; s legalább a pápaság kerüljön vissza Rómába, ha a másik nagy Fény, a császárság kihunyt. De az új pápa is francia lett; s így semmisültek meg egymásután a költő más újabb reményei is. Pedig reményekben nem volt hiány. Júniusban a híres kapitány, Uggucione della Faggiuola, hatalmába kerítette Luccát és hadra készült Firenze ellen. Ekkor Dante is hozzá ment; s megérte azt a fájdalmas vigaszt, hogy Uggucione 1317 aug. 29-én megverte polgártársait, s Firenzére gyász borult.

A költőt Luccában érhetette ez a hír. Lucca rosszerkölcösű város volt: legalább Dante így mutatja be, korrupst tanácsuraival, babonás szentképével, szabad fürdejével a Serchióban. De költőnk egy ifjú nemes nőre talált benne, akinek neve *Gentucca*, mindig drága maradt: ezt a nevet susogja Buonagiunta, a luccai troubadour, holtan és jósajakkal Dante fülébe, mikor a Purgatórium utjain találkozik vele:

„Él már a Hölgy, és hordja még a pártát“
— kezdte — „ki majd áldatni fogja véled
városomat, bár mások nem is áldják.”

(*Purg.* XXIV. 43—5)

Szerelem volt-e ez? A valószínűség inkább nyugodt és ideális barátságra vall. A költő már túl van ifjúságán, megtört, komor ember, s Beatricének, a nagy, szimbolikus Beatricének hű imádója. De gyötrött szívének jól esett még egyszer gyöngéd szeretetre lelni e világban.

A luccai nyugalom és remény azonban nem sokáig tartott. 1316 áprilisában, Uguccione csillaga lehanyatlott: Luccából is elűzték, s Danténak vele kellett elhagyni a várost. Talán ekkor ment Bolognába tanítani? Egy bizonyos, hogy utolsó éveit Ravennában tölti. Itt a Polenták uralkodnak, meggyökerezett, biztos uralommal, mely a szomszéd városokra is kiterjed:

Ravenna áll ma is, mint álla régen.
Polenta sássá úgy megfészkel ottan,
hogy szárnya Cerviát megvédi szépen.

(*Pok.* XXVII. 40—2.)

39. Dantét Guido Novello da Polenta látta vendégül, unokája annak a Francesca da Rimininek, akinek tragikus szerelmét a *Divina Commedia* egyik legszebb és legnépszerűbb epizódja örökítette meg. Talán itt is tanított Dante, mint némelyek föltételezik; mindenesetre főleg nagy művének élt. A Költemény egyes részei kezdtek ismeretessé válni a kortársak között, a készülődő alkotás híre szárnyra kelt. Dante bizonynal

érezte a hatást, mely a csodálatos szavak nyomán támadt. A száműzött, kinek politikai kísérletei mind oly balul ütöttek ki, kezdte már szövögetni az újabb reményt: hátha a Szent Dal nyitja meg előtte a „drága karám” kegyetlen kapuit? Mindenesetre a költői dicsőséget ígérte magának. Dante jól ismerte műve értékét: s nem halt ki belőle szellemének eredendő gögje. Említettük, hogy a Szerelem bűnei mellett ez a bűn az, a Gőg, mely leginkább terhessé teszi purgatóriumi útját; míg az irigység erkélyén könnyen és gyorsan halad át, mert költői kiválóságának biztos tudata minden irigység fölé emelte lelkét. Csak a legnagyobb szellemekkel érez rokonságot. A Pokol negyedik énekében az öt fő antik költő csoportja, élén Homérosszal, nyájasan és egyenrangúként fogadja őt:

És megtisztelni engem minden eszközt
megragadtak, maguk közé bevéve,
hogyan hatodik letterm ily szellemek közt!

(*Pok. IV. 100—2.*)

Dante érezte, hogy visszaadott valamit a világnak, ami az antik világ bukásával szinte örökre elveszettnek látszott: a Nagy Költészetet. Így érezték ezt mások is, többen, kortársai. Johannes de Vergilio, híres bolognai humanista professzor, aki nevét is a Vergiliuszért való rajongásból szerezte, 1319-ben latin verseket intézett hozzá, meghíván őt Bolognába, a Szellem olaszföldi metropolisába, s dicsőítő szavakkal illetve a szent Komédiát: noha fáj neki, hogy ez a hatalmas költemény nem latinul készül. Dante szintén latinul és Vergiliusz stílusában írt Eklógákkal felel; de válaszat nem a régi dicső Rómához, hanem a hálátlan modern Firenzéhez vonzó nosztalgia diktálja: mert nem akar ő költői babérokat szerezni a tudós Bolognában, se seholy másutt, csak hazájában, hazájában.

Reményei most sem teljesedtek: egész művét életében meg sem ismerhették, s Firenze sohasem nyitotta

meg a száműzött előtt kapuit. A Divina Comédiát csak halála előtt nagyon kevéssel fejezhette be: mintha, a munkával együtt szakadt volna meg élete is. Utolsó íi évei nyugalmasak voltak. Hazájából eljöttek hozzá fiai, Péter és Jakab, akik művének első kommentátorai lettek, i Eljött kedves leánya is, aki nevét Beatricétől nyerte, s aki később kolostorba vonult. Ravennát többé alig hagyhatta el hosszabb időre. Lehet, hogy közben el látogatott Veronába Can Grandéhoz, akitől annyit várt. Alkalmasint neki akarta ajánlani a Paradicsomot, s hosszú levelet írt ez ügyben hozzá. 1321-ben vendég-gazdájának, Guido Novellónak, politikai bonyodalmi voltak a velenceiekkel, s Dantét küldte követségbe, hogy békét szerezzen. Visszatérve az ötvenhat éves költő meg betegedett, s szeptember 13-ika és 14-ike közti éjen meghalt. A Paradicsom utolsó énekeinek kéziratát, halála után lelték meg, s fiai vették gondjaikba.

Dante ma is Ravennában pihen: a kegyetlen Firenze hiába kérte vissza a holttestet. A virágváros pantheonjában csak egy üres sarkophag hirdeti lég nagyobb fiának emlékét. A száműzött csontjait ideger, part őrzi. S a költő sírfelirata a nagy theologust ün nepli hűvösen:

Theologus Dantes nullius dogmatis expers ...

J E G Y Z E T

Dante, ha nem is volt Magyarországon, ismerte és foglalt közott vele.

Óh boldog Magyarország, csak ne hagyja magát félrevezetni már!... (Par. XIX. 142):

— mondja egy híres vers a Paradicsomban. Magyarországon korán megismerte Dantét: amint már egy szépen illusztrált Korvin-kódex is igazolja. Sajnos, a költő magyarországi látogatásáról, épúgy mint a külföldi, könyvtárakra menő Dante-ircdalomról, e helyen tájékoztatót nem adhatunk; legfeljebb utalhatunk pl. a Hoepli-gyűjteményben megjelent Scartazzini-féle *Dantológiára* és Kaposy József kitűnő könyvére: *Dante Magyarországon*, akihez az olvasó első eligazításokért fordulhat.